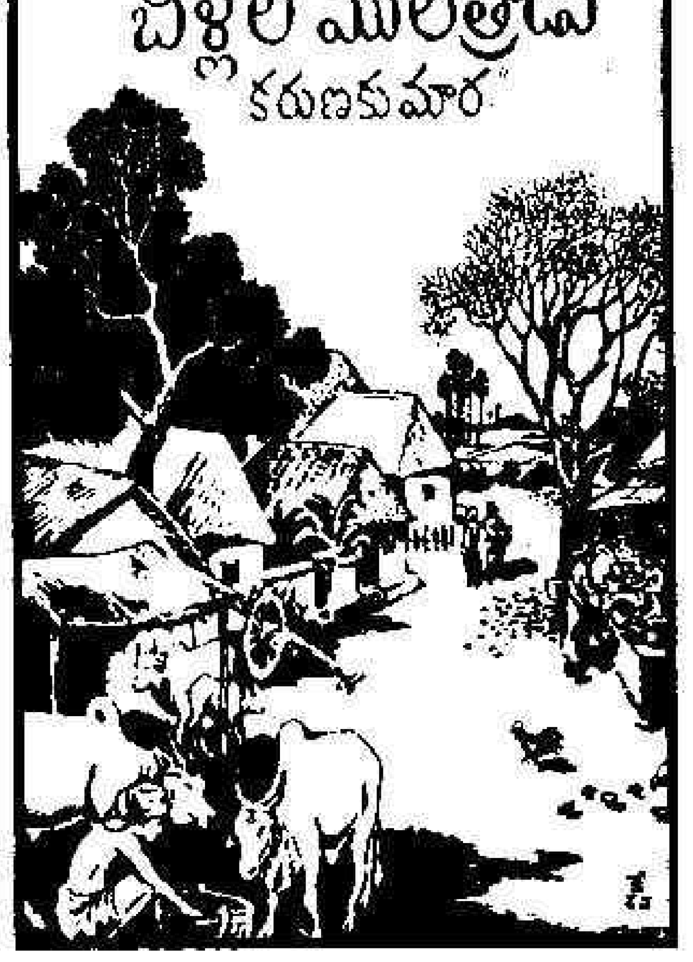

బిళ్లల మొలత్రాడు

(పెద్దకథ)

పల్లిపోతువారిది చాలా ప్రఖ్యాతిచెందిన కుటుంబం. రామిరెడ్డి తండ్రి పల్లిపోతు కృష్ణారెడ్డిని గురించీ, అతని తండ్రి వెంకురెడ్డిని గురించీ రెడ్డిగారిపల్లెలో ఇప్పటికీ కథలు చెప్పుకొన్నట్టు చెప్పుకొంటూ ఉంటారు. ధాత కరువులో వెంకురెడ్డి బీదలకు చేసిన అన్నదానం. గ్రామానికి ఆధారభూతమైన చెరువు వర్షాకాలంలో గండిపడ్డ ప్రజలకీ పైర్లకీ అపాయం కలిగించే స్థితిలో ఆ రెడ్డి ఒక్కడూ చెరువుకట్ట కాపాడడానికి చేసిన కృషి, బాటసార్లు బసచేయడానికి కట్టించిన ధర్మసత్రాలూ - ఏమేమిటో ఆ రెడ్డిని గురించి రైతులు తలచుకోని రోజుండదు.

కృష్ణారెడ్డి కూడా అరవయినాలుగేళ్ళు జీవించి షష్టిపూర్తి ఉత్సవం చేసుకొని తన హయాం గౌరవంగానే గడుపుకొన్నాడు. కాశీ, రామేశ్వరం వగైరా తీర్థయాత్రలు సేవించి గ్రామంలో రామలింగేశ్వర స్వామికీ ఏకాదశ రుద్రాభిషేకం చేయించి అష్టాదశవర్ణానికీ బ్రహ్మాండంగా భరద్వాజ విందుచేశాడని అతన్ని బీదలు అమితంగా తలుచుకొని దణ్ణం పెట్టుకొంటూ ఉంటారు.

కృష్ణారెడ్డికి నలుగురాడసంతానం తర్వాత కలిగిన పిల్లవాడు రామిరెడ్డి. తాను జీవించి ఉండంగనే నలుగురు కూతుళ్ళనీ సంపన్న గృహస్థుల యిండ్లలో ఇచ్చి వివాహాలు చేసి, తర్వాత కొడుకు రామిరెడ్డికి కూడా ఓ అయిన యింటి పిల్లని పెళ్ళిచేసి అయిదారేళ్ళ క్రిందటనే కాలంచేశాడు కృష్ణారెడ్డి. చిరకాలానికి కలిగిన మొగపురుగు కాబట్టి రామిరెడ్డి అంటే ఆ తల్లికీ ఆ తండ్రికీ అబ్బురంగా ఉండడంలో ఆశ్చర్యం లేదు. స్వార్జిత పిత్రార్జితాలు నూరెకరాలు మాగాణి భూమిగాక, రామిరెడ్డికి దౌహిత్రరీత్యా సంక్రమించిన ఏభయ్యెకరాల మాగాణీ, మెట్టలూ, పశువుల బీడూ, ఆవులూ, కోడెలూ సమస్తమూ అమర్చి పెట్టినట్టు చేతిలో పెట్టి మరీ కాలంచేశాడు కృష్ణారెడ్డి. ఈ ఆస్తిగాక భేషయిన రెండుమండువాల

లోగిలీ, ధాన్యపు కొట్లూ, దొడ్లో అరటితోటా, కొబ్బరితోటా, ఆడవాళ్ళ వంటిమీద బంగారునగలూ, వెండి సామానూ- ఒకటేమిటి, సిరి అందుకోనంత కాలమేగాని, అందుకొంటే ఆ తల్లి అనంతమైన ఆకారాలతో అవతరిస్తుంది.

రెడ్డిగారిపల్లెలో గల నూట ఏభయి లేతకాపుల కుటుంబాలలోనూ రామిరెడ్డి కుటుంబం మకుటాయమానంగా ప్రకాశించి పోతోందని ఇక వేరే చెప్పాలా? రామిరెడ్డికి ఇంటా, బయటా కూడా కావలసినంత బలం బలగమూను. ముప్ఫయ్యేండ్లయినా నిండని వయస్సూ, తండ్రి సంపాదించి ఇచ్చిపోయిన ఆస్తీ, గ్రామంలోని రైతాంగం యావత్తూ తనకి బీరకాయ పీచు చుట్టరికం, పైగా వంశపారంపర్యంగా వస్తున్న గ్రామ మునసబు అధికారం- బంగారానికి వెలిగారం అతికినట్లు ఒకదాని కొకటి అతుక్కొని అతని జీవితానికందమే కలుగచేస్తున్నవి.

తాత తండ్రులు సందపాదించి ఇచ్చిన ఐశ్వర్యం ఉన్నప్పటికీ అసలు జన్మతః మనిషిలో ఒక విధమైన తెలివీ తేటా, డాబూ దర్పం ఉండకపోతే ఆ ఐశ్వర్యానికిగాని, అతగాడి జీవితానికి గాని రాణింపూ ఎన్నికా సిద్ధించదు. భగవంతుడు రామిరెడ్డికి ఆ కొరతా తీర్చాడు. ఆ మాటకివస్తే అతగాడి చలాకీకీ, అతని ఆలోచనలకీ, దర్జాకీ తగిన ఆస్తి కానేకాదేమో ఆ తండ్రియిచ్చిన ఐశ్వర్యం.

వొళ్ళు విరుచుకొని పెద్దచదువులు చదివి ఉద్యోగాలూ ఊళ్ళేలడాలూ అవసరం గల కుటుంబం కాదు కాబట్టి, ప్రస్తుత కాలమానాన్ని బట్టీ, సంప్రదాయాన్ని బట్టీ, స్కూలు ఫయినలువరకూ మాత్రమే చదివి పరీక్షకు కూర్చొని ఫేలయి ఊరుకున్నాడు రామిరెడ్డి; ఫేలయిన పరీక్ష ఎంగిలి కూడువతుగా రోతనిపించి దానిని కాలిచెప్పును విసర్జించినట్లు విసర్జించి, తండ్రి గతించిన వెనుక సంక్రమించిన సంసార భారాన్ని భుజాన వేసుకుని ఈదులాడుతున్నాడు.

ఈదులాడడానికి- రామిరెడ్డికీ సంసారం ఒక లెఖ్కా, జమా, ఖర్చా? అందులో యుద్ధం వచ్చి బ్లాకు మార్కెట్టులో పుట్టి నూటఏభయి, రెండువందలూ వడ్లు అమ్మే రోజులేమో- అతను పట్టినదల్లా బంగారం ముద్దయిపోతోంది. చేటలో వడ్లగింజ పడవేస్తే బంగారాన్ని బలికోరుతోంది. ఏరువాక తిరిగి ఏరువాక అందుకొనేసరికి, కుప్పలమీదనే బేరం తెగ్గొట్టి సంవత్సరానికి హీనపక్షం ఇరవయి ముప్ఫయి వేలదాకా ఇనప్పెట్టెలో విసిరిపారేస్తున్నాడు అతడు.

పేరుకు పెద్దకుంటుంబం అన్న మాటే గాని, ఇంట్లో తినేవాళ్ళు మాత్రం ఎవరున్నారు? తనూ, తన భార్యా తల్లీని. ఒక కొడుకూ, ఇద్దరు కూతుళ్ళూ తనకి

కలిగారు గాని, వాళ్ళింకా కసుగాయలు. ఎటువచ్చీ ఈ రెండు వందలెకరాల కమతమూ, సేద్యం నాద్యం, గొడ్డూ గోదా, దూడా దుడికీ- వీటిమీద అజమాయిషీ చేసుకొంటూ కయ్యలో పండినధాన్యం గడపలో చేరేవరకే అతగాడికి తాపత్రయం. ఈ తాపత్రయం కూడా లేకుండా కరుణించి యానాది సుబ్బడిని రామిరెడ్డికి ప్రసాదించాడు భగవంతుడు. ఇంతలావు కమతంమీదా సుబ్బడు అహోరాత్రాలు కంటిలో వత్తివేసుకొని, గడ్డిపోచకూడా అన్యాక్రాంతం గాకుండా కాపాడుతున్నాడు. సుబ్బడు రామిరెడ్డికి గుండెకాయ అయిపోయినాడు.

2

సుబ్బడు మంచి యానాదివాడు. యానాదులలో మంచి యానాదులనీ, చల్లా యానాదులనీ రెండు తెగలు. చల్లా యానాదులు ఎంగిలి విస్తరాకులలో పారేసిన కూడు తింటారు; మంచియానాదులు తినరు.

సుబ్బడి తండ్రి పాపడు కృష్ణారెడ్డి తండ్రి హయాంనుండీ ఆ కుటుంబాన్నే అంటి పెట్టుకుని జీవించాడు. చిన్నతనంలో పాపడు వెంకురెడ్డి ఎక్కే తెల్ల గుఱ్ఱాన్ని మేపుతూ, మాలీసుచేస్తూ నౌకరీ చేసేవాడట. వెంకురెడ్డి ఆ గుఱ్ఱం ఎక్కి ఏ ముసాఫరుకు వెళ్ళినా ఆ గుఱ్ఱం వెంబడే పాపడు కూడా వెళ్ళవలసినదేనట. గుఱ్ఱం నడకతో నడకా, తరటుతో తరటూ, గాలపుతో గాలపు- దానితోక పట్టుకుని ఎంత దూరమైనా కూడా పరుగుతో పోయేవాడట పాపడు. వెంకురెడ్డి గతించిన తర్వాత కృష్ణారెడ్డి గుఱ్ఱపు స్వారీ చేసే రోజులలో కూడా పాపడు అదేప్రకారం ఖామందు వెంట పోయే వాడటగాని, కొంతకాలం గడిచేసరికి పాపడికి ఈ పరుగువల్ల గుండె జబ్బు ఏర్పడి ఖాయిలాతో మంచాన బడేవరకు, కృష్ణారెడ్డికి మనస్సు కరిగి, ఇంక తాను గుఱ్ఱము ఎక్కడం లేదని వొట్టుపెట్టుకుని ఆ గుఱ్ఱాన్ని అయిన కాడికి అమ్మిపారేశాడని అనుకొంటారా గ్రామంలో. మొత్తానికి పాపడు జీవించినన్నాళ్ళూ పల్లిపోతువారి కుటుంబాన్నంటి పెట్టుకొనే జీవించి కృష్ణారెడ్డి కంటే పదేళ్ళు ముందుగా చనిపోయినాడు. పాపడు జీవించి ఉండంగనే కలరా తగిలి చనిపోయింది వాడి భార్య చెంచి. చెంచి చనిపోయే వరకు సుబ్బడి కయిదో ఏడు.

పాపడికీ, చెంచికీ కలగడానికి ఓ అయిదారుగురు పిల్లలు కలిగారు గాని ఏం క్రియ? చెంచి చనిపోయేసరికి పాపడికి దక్కిన బిడ్డడు సుబ్బడొక్కడే. తల్లిలేని ఆ అయిదేళ్ళ పిల్లవాడు కూడా గతించిన సంతానం లాగునే తనకు దక్కడని పాపడు నిరాశ చేసుకొని వాడిని పెంచడానికి చేతగాక ఒకమారూ, కష్టమనిపించి ఒకమారూ సుబ్బడి విషయమై తాను తాపత్రయపడేవాడే కాదు. రాత్రిగాని, పగలుగాని తనేదయినా పనిమీద

పోవలసివుంటే, సుబ్బడిని ఏ గడ్డివామిలోనో పండబెట్టి గడ్డికప్పి వెళ్ళిపోతుండేవాడు. చెంచి గతించిన తర్వాత సుబ్బడి యోగక్షేమాలు కృష్ణారెడ్డి భార్య లక్ష్మమ్మ పాపణ్ణి అప్పుడప్పుడు విచారిస్తూ ఉండినప్పటికీ, ఆ కుర్రకుంక గడ్డివాముల్లో పెరుగుతుండినట్టు ఆమెకు తెలియదు. తన దొడ్డిలో అరటితోటలోని గుడిసెలో పాపడిచేతుల్లో పెరుగుతున్నాడనే ఆమె గమనం.

ఒకనాడు ఉదయం లక్ష్మమ్మ తన పశువుల దొడ్డిలో ఆవుపాలు తీయించడానికి పోగా, గుంజకు కట్టిన ఆవు మేతమేయడం చాలించి కొమ్ములతో ఆ తట్టుగా లాక్కొని బుస్సుమంటూ మీదపడుతోంది. మళ్ళా అంతలోనే గడ్డివేసిన గాటిలో దేనినో నాలుకతో నాకుతోంది. లక్ష్మమ్మకి అర్థంగాక సమీపించి చూచేసరికి, ఆ తట్టు నల్లని కృష్ణసర్పం ఒకటి గజం ఎత్తున పడగ ఎత్తి చీలిన నాలుకలుచాచి బుస్సుకొట్టుతూ తల నేల నేసి కొట్టుతోంది. ఆవు తిరిగీ కొమ్ములతో కుమ్మబోయి గాటిలో నాలుకతో నాకుతోంది. పామును చూచేసరికి 'అమ్మో' అని అరిచింది లక్ష్మమ్మ. ఎత్తిన పడగ దించి పడమటగా పాకిపోయింది సర్పం. గాటిలో ఆవు నాకుతూ ఉండిన అయిదేళ్ళ పిల్లవాడు - సుబ్బడు - కళ్ళు నలుముకొంటూ లేచి కూర్చున్నాడు. ఆమె గుండెలు కొట్టుకొని వాణ్ణి ఇంట్లోకి తీసుకొని పోయి, ఆ క్షణం లగాయతు సుబ్బడు తన తండ్రితో ఉండడానికి వీలులేదని, వాణ్ణి తన యింటిలోనే పెట్టుకొని, కొడుకు రామిరెడ్డితో సమానంగా పెంచుతూ వచ్చింది లక్ష్మమ్మ. తనకి సగంపీడ వదలిందని తల తడుముకున్నాడు పాపడు.

సుబ్బడికి పదేళ్ళు వచ్చేవరకూ బ్రతికాడు పాపడు. వాడు గతించిన తర్వాత సుబ్బడికి కృష్ణారెడ్డి తండ్రీ, లక్ష్మమ్మ తల్లీ, రామిరెడ్డి అన్నా అయిపోయినారు.

ఆ సంసారంలో తన కేమి కొరత? వేళకు పిడికెడు మెతుకులు. కాస్త గ్రాహ్యం తెలిసే ఈడు వచ్చేవరకు, ఇంట్లో పాడిపశువులను బయటకు తోలుకొనిపోయి మందబయట తిప్పుకొనివస్తుంటే ముప్పూటలా కడుపునిండా అన్నం పెట్టుతూనే ఉన్నది లక్ష్మమ్మ. రామిరెడ్డి బడికి పోతుంటే సుబ్బడు అతగాడి పుస్తకాలు బడికి తీసుకొనిపోయి తాను బర్రెగొడ్లను బయటికి మళ్ళవేసుకొని వస్తున్నాడు.

కాలం పెరిగినకొద్దీ ఇటు రామిరెడ్డీ. అటు సుబ్బడు కూడా పెరుగుతున్నారు. ఇద్దరి వయస్సులో నాలుగయిదేళ్ళు తేడా ఉండినప్పటికీ, యుక్త వయస్సు వచ్చేసరికి పొడగట్టిన యౌవనంలో మాత్రం అట్టి తేడాలు కనిపించడం లేదు. రామిరెడ్డి కేమి- మహారాజు బిడ్డ; ఇరవయ్యేళ్ళు నిండకుండానే తండ్రి బంగారువంటి పిల్లని పెండ్లిచేసి పెద్దవాణ్ణి చేశాడు.

ఒకయేడు మీద మరొక యేడు పడేవరకు, సుబ్బడు, పద్దెనిమిదేళ్ళకే పాతికేళ్ల మనిషిలా తయారయినాడు. వీధిన బడి పోతూంటే వాణ్ణి చూస్తే దిష్టి తగులు తుందేమో నన్నంత భయం కలుగుతోంది. నల్లని జీడిగింజ రంగు శరీరం నిగనిగ మెరిసిపోతోంది. సృష్టిలోని యౌవనం కరిగించి పోసిన విగ్రహం- ఉక్కుగుండులా బిర్రుతేలింది ఆకారం. రెండు హస్తాలూ జోడించి పట్టినగాని అందడంలేదు కండలు తిరిగిన దండలు. ఆ యీడుకే ఆరడుగుల ఎత్తు- ఆజాను బాహువయి పోయినాడు సుబ్బడు. మూతి మీది నూనుగు మీసం, కళ్ళమీది కనుబొమ్మలు, సన్నని నల్ల ముఖమల్ పట్టులా నిగారింపుతో మిరుమిట్లు గొల్పుతున్నవి. ఆ ముఖవికాసంలో తెల్లని నేత్రాలు వాని ఆకారానికి ఎంతశోభ తీసుకొనివచ్చినవి! పురుషునికి గాని, స్త్రీకి గాని నవయౌవనంకంటే మించిన ఐశ్వర్యం మరొకటేమున్నది?

తన చేతుల్లో స్వయంగా పెంచిన లక్ష్మమ్మకే గాదు, అసలు గ్రామంలో అశేషజనానికీ కూడా సుబ్బడు యానాదివాడన్న సంగతి విస్మృతిలో పడిపోయింది. అటువంటి మనిషి యింట్లో తిరుగుతుంటేనే చాలునన్నంత మోహనంగా ఉన్నది వాడి మోహనాకారం. అటువంటి సుబ్బడు తనకు బానిసీడు, తనబంటు అయినాడంటే రామిరెడ్డి కెంతగర్వం!

సుబ్బడిమీద పెరిగిన ప్రేమవల్ల లక్ష్మమ్మ వాణ్ణి 'సుబ్బులూ' అని ముద్దుగా పిలుచుకోవడమేగాని 'సుబ్బా' అని పిలవడం కొన్ని ఏళ్ళుగా మరచిపోయింది. అదిగాక వయస్సు వచ్చి పెద్దవాడవుతుండి నందువల్లా వానియందు పొడగట్టిన పెద్దగుణములవల్లా, లక్ష్మమ్మకే గాదు గ్రామస్థులకు కూడా వానియందు గౌరవమూ, ప్రేమా ఏర్పడి, ఎవరు పిలిచినా 'సుబ్బులూ' అనే పిలుస్తూ వస్తున్నారు.

సుబ్బులుది మొండిధైర్యం. నదురు లేదు, బెదురులేదు. రాత్రి ఎరగడు, చీకటి ఎరగడు, పామెరగడు, పురుగెరగడు, అర్ధరాత్రి జోరున పిడుగులుపడే వర్షంలోనయినా పొలం పోవలసి ఉంటే ఒక్కడూ ఆపని మీద పోవలసినదే. రెండేళ్ళ క్రిందట రాత్రిపూట పొలంలో వడ్లకళ్ళం దగ్గర ఒంటరిగా పడుకున్నప్పుడు, ప్రక్కన కాపలా కాచే కుక్కని పట్టుకోను వచ్చిన చిరుతపులిని చేతిబరిశ తీసుకొని పొడిచిన పోటుకు, అంత లావు పులీ ఆవులించి ప్రాణం విడిచింది. బరిమీద పరుగుపెట్టే తాచుపామును తోకపట్టుకొని నేలనేసి కొట్టుతానని బయలుదేరుతాడు సుబ్బడు. అట్లతద్ది పండుగకి, అమ్మవారి దేవళాని కెదురుగా మర్రిచెట్టు కొమ్మకు కట్టిన ఉయ్యాల ఊగడానికి వచ్చిన అట్లతద్ది ఆడపడుచులను ఉయ్యాలలో కూర్చోబెట్టి జనపనార మోకు పట్టుకొని ఊపడంలో ఉయ్యాలతో గూడా ఆకాశంవరకూ లేచి సుబ్బులు క్రిందికి దూకుతుంటే ధణా ధణా అని అదిరి పోతుండేది భూమి. వాని చేత ఉయ్యాల ఊపించుకోను ఆ వూరి కాపు పడుచుల కెంత మనసు!

ఇక వ్యవసాయ కృషిలో సుబ్బులుకు తెలియని పని లేదుగదా! అటు వడదుక్కిలోగాని, ఇటు రొంపిదుక్కిలోగాని, వాడు కయ్యలోదిగి నాగేటి మేడితోక పట్టుకొంటే, పదేసి వందల రూపాయలు కిమ్మతుచేసే రెడ్డిగారి పెద్ద ఎద్దుల జతకూడా గడ గడలాడి పోవలసిందే. వాడి చేత్తో గుంటక తోలి, నల్లమానూ, కఱ్ఱలమానూ ఒక్కసారి అట్లా ఆడిస్తే చాలు - నుసుకు అంతా పోయి కయ్య అలా ఉండవలసిందే. నాగేటి అఱ్ఱు మీదపెట్టి, వారిణ బిగించి, పణతకొయ్య ఆరు పట్టుకొని, వాడు చాలు తోలితే, ఒక్క మడకతోనే కయ్య పదునుతేలి చాడ వేసుకోవచ్చు. విత్తనం ఏ అదున్న చల్లాలో, ఏ అదునులో యారాలు కట్టి పులకవాముదు తీసి కయ్య ఆరగట్టాలో - సుబ్బులుకు తెలిసినట్టు మరొక సేద్యగాడికి తెలియదని అనుకొంటారు. సరిగదా, ఏరువాక వచ్చి, విత్తనాల పట్టులో గింజ చల్లాలంటే వినాయకుడికి పెట్టుకుని ముందు సుబ్బులు చేత్తో గింజ చల్లిస్తుంది లక్ష్మమ్మ. వాడిచెయ్యి పట్టితే బంగారు పండుతుందని గ్రామంలో ప్రతీతి.

పుట్టుకలగర కట్టి మిట్టలు తేలబెడతాడు. మోపు పైకి లేచేసరికి రెండు మూడు కలగరలు పెట్టి నీళ్ళు నిలవేస్తాడు. వ్యవసాయం పనులారంభించిన గడియ మొదలుకొని, ఆ పైరు ఫలితానికి వచ్చి, పండిన గింజలు ఇంట్లోకి చేరేవరకూ సుబ్బులకు నిద్రపట్టదు. ఎక్కడెక్కడ ఏయే కయ్యలో నీళ్ళు పులక తేలిపోయాయో, ఏ కయ్య ఆరగట్టాలో, ఏ కయ్యకు నీళ్ళు ఎద్దడయినాయో- అబ్బ! సుబ్బులుకున్న మెలకువ రామిరెడ్డి కేదీ! మొలకచేను మీద రాత్రిళ్ళు చిలవపక్షులు వాలకుండా కిరసనాయిలు డబ్బా చేతపట్టుకొని తెల్లవారులూ అట్లా రాంభజన చేస్తూనే ఉంటాడు సుబ్బులు.

ఒక్కటేమిటి - వరినాట్లు అయిన క్షణం లగాయతు సుబ్బులుకు కయ్యలోనే కాపరం. రెడ్డిగారిచేలో ముళ్ళపాచి కనిపించిందంటే వానికి వంటిమీద ముళ్ళు గుచ్చుకొన్నట్లుంటుంది. తుంగా, గాబా, ఊదరా కోయించి, కలుపు తీయించేవరకూ ఊరుకోడు సుబ్బులు. కయ్యలో పైరు పాలు పోసుకొని, సుంకుమీద పొట్ట తేలి, కరుగు మోపిందనే వరకు - ఇక సుబ్బులు సంతోషం చెప్పలేము. కరుగు మోపిన పైరు ఎఱ్ఱబారి, అఱ్ఱు వంచిందనంగనే - మంచిరోజు చూచుకొని, రెడ్డిగారిచ్చే కొత్తపంచలు కట్టుకొని, ముఖాన్న కుంకుమ అద్ది, కయ్యలో వంగి, మూడు పిడికిళ్ళు పిడి తిరిగి, వినాయకుడికి వోదెవెయ్యడం ఎప్పుడబ్బా అని వాడికి ఒకటే కలవరింపు. పైరు కోతకి వచ్చిందనేసరికి, వడ్లాబత్తుడు అచ్చయ్య కొలిమికాడికి పోయి,దగ్గర ఉండి ముందు తన కొడవలికి చందనపు పిడీ, ఇత్తడి పొన్నూ తరిమిణి పట్టించి కక్కు కోసి సరిపించేవరకూ వాడికి స్థిమితమేదీ? పొలంపని అంటే ఆ సంతోషమేమో చెప్పలేము. పుష్యమాసంలో పెద్దపండగ చేసుకొని, వరికోతలకు

జనం వొంగుతున్నారనంగనే - ఎప్పుడు చేయించి పెట్టాడో వెయ్యిపనకట్టలు పేడించి పెట్టాడు సుబ్బులు. అట్లా కోసిన పన, వోదెలేసే వాళ్ళు వేస్తుంటే, ఇట్లా కుప్పలు వేసేవాళు ళ్ళ వేస్తుండ వలసినదే. ఇంతలావు కమతం మీదా ఎక్కడుంటాడో, పనివాళ్ళని వెయ్యి కళ్ళతో కనిపెట్టుతుంటాడు. కుప్ప వేయడంలో పని వాళ్ళు బద్ధకించి ఎగాదిగా వేసినట్టు కనిపించెనా - చేతిలో తట్టుపలకా, తానూ తయారు. కరుగూ, అద్దా, చూరూ-తను స్వయంగా వచ్చి, తట్టితేనే గాని వానికి తృప్తిలేదు. సుబ్బులు కప్పిన కుప్ప ముద్దులు మూటకట్టుతుందని ఆ వూళ్లో పెద్దపెద్ద ఖామందులే వాడికి కితాబులు చెల్లించారు.

రెడ్డిగారి కమతంలో ఉండడాని కింకా ఉన్నారు తలమనుష్యులూ సేద్యగాళ్ళూను. కాని వాళ్ళందరికీ సుబ్బులంటే సింహస్వప్నం. వొళ్ళు దాచి పనిచెయడానికి వాళ్ళకి గుండె లేవీ? ఒకానొక పట్టులో రామిరెడ్డి నయినా కళ్ళు గప్పడానికి వీలున్నదిగాని. సుబ్బులుని మరిపించడానికి వాళ్ళకు వీలేదీ?

3

సుబ్బులుకు పాతికేళ్ళు నిండినవి. తనపనేమో- అంతే. ఇక రెండో ప్రసక్తి అతగాడికి కాబట్టదు తనతో సమానంగా పెరిగి రామిరెడ్డి పెళ్ళి చేసుకొని అప్పుడే ముగ్గురుబిడ్డల తండ్రి అయినాడు. తన జీవితంలో యౌవనం వికసించి విజృంభిస్తోంది. సుబ్బులుకు కూడా వివాహం జరగవలసిన రోజులు.

"పిల్ల చదువు చాలించి యింటికాడనే ఉంటున్నది. ఇప్పటికే ఇద్దరికీ పెళ్ళి యీడు తప్పింది. రెడ్డిగారి మాట తీసుకొని తొందరగా వచ్చి పెళ్ళి చేసుకొని వెళ్ళవలసిం"దని ఏటి అవతల కమ్మవారిపాలెం నుండి సుబ్బులు మేనమామ జువ్వడు కబురు చేశాడు. ఇంక ఆలస్యం చేయడానికి వీలు లేదని లక్ష్మమ్మ దగ్గరికిపోయి, "అమ్మా!" అని పిలిచాడు సుబ్బులు.

"ఏమి నాయనా." అన్నది ఆ అమ్మ.

"ఏటి అవతలనుండి, మా మామ నన్ను రమ్మని కబురు పంపాడు. పోయివస్తాను" అన్నాడు సుబ్బులు.

"అక్కడ మీ వాళ్ళందరూ బాగున్నటేనా?" అని ఖంగారుపడుతూ, అడిగింది లక్ష్మమ్మ.

"అందరూ బాగానే ఉన్నారు. పిల్లకి పెళ్లి చేయాలి. ఒకసారి వచ్చి మాట్లాడిపొమ్మని కబురు చేశాడు మామ." అన్నాడు సుబ్బులు.

"మేనమామకూతుర్ని పెళ్ళి చేసుకొంటావురా! నా తండ్రీ. తప్పక వెళ్ళి తొందరగా రా. పెళ్ళికొడుకుని చేసి పంపుతా"నని సుబ్బుల్ని దీవించి పంపింది లక్ష్మమ్మ.

సుబ్బులు మేనమామ జువ్వడు మొదటినుండీ కమ్మవారి పాలెంలోనే కాపురం. రెడ్డిగారిపల్లె లేతకాపుల కెట్లా ఆటపట్టయిందో, కమ్మవారిపల్లె కమ్మవారి కావిధంగా ఆలవాలమైపోయింది. ఆ వూరికీ ఈ వూరికీ నడుంగా చిలకలేరు అడ్డం. ఎన్నడో ఇక్ష్వాకుల కాలంలో ఆ వూరి కమ్మవారికీ, ఈ వూరి రెడ్లకీ సయోధ్యత కలిగి మమేకంగానే ఉంటూ వచ్చారట గాని, ఇటీవల పాతిక ఇరవయ్యేళ్ళ నుండి మనస్పర్థ లేర్పడిపోయినవి. పాతికేళ్ళ క్రిందట, ఎందుకు వచ్చిందో – ఈ రెండు ఊళ్ళకీ నడుంగా ఉండవలసిన పొలిమేర నిర్ణయం విషయంలో వారికీ వీరికీ పెద్ద తగాదా పడిందని అంటారు. చిలకలేరు, ఇవతలగట్టు వరకూ మాపొలిమేరే అంటారు కమ్మవారు. అట్లా కాదు, అవతల గట్టువరకూ రెడ్డిగారిపల్లె పొలిమేరే అంటారు రెడ్లు. చిలకలేటిని పూర్తిగా తమ తమ పొలిమేరలలో చేర్చుకోవాలని ఆ యిరుపక్షాలవారికీ పట్టుదల. ఇంతకీ ఈ పొలిమేర తకరారు రావడానికి కారణమేమిటంటే– ఇటు రెడ్డిగారిపల్లెలో ఒక చెరూవూ, అటు కమ్మవారి పాలెంలో ఇంకో చెరువూ వున్నవి. ఈ రెండు చెరువులకూ కూడా, ఊరికి పడమరగా, రెండుమైళ్ళ దూరంలో చిలకలేటిలో ఆనకట్ట కట్టించి, ఆ చెరువులోని కోకాలవా, ఈ చెరువులోని కోకాలవా– రెండు సప్లయి కాలవలు నదిలో నుంచే తవ్వించారు సర్కారువారు. ఆనకట్ట కట్టుదిట్టంగా ఉండిన రోజుల్లో ఏటికి నీరు తగిలిన వెంటనే ఈ రెండు చెరువుల్లోకి నీళ్ళు ధారాళంగా పోయి సకాలంలో చెరువులు నిండుతూ వచ్చినవి. మరి రానురాను, ఆనకట్టకి మరమ్మతులు లేక శిథిలమే అయిపోయిందో, లేక అసలు వరవకాలవల అంజీపని రైతులు ససిగా చేసుకోనందువల్ల అవి పూడిపోయిన కారణంచేతనో– ఇటీవల ఏటికి ఎంతెంత వరద వచ్చినా పూర్వం నిండినట్లు చెరువులు సక్రమంగా నిండడం లేదు. దానితో నీళ్ళకు ఎద్దడయి వచ్చిన నీళ్ళన్నీ తమ చెరువుకు రానీయకుండా వాళ్ళ చెరువుకే పెట్టుకొంటున్నారని కాపులూ, మా చెరువుకు అసలే నీళ్ళు రానీయడం లేదీ రెడ్డిగార్లని కమ్మవారూ– ఒకరిమీద ఒకరు నేరారోపణలు చేసుకొని అధికార్లకు అర్జీలు పిటీషనులూ పంపుకొన్నారు. అధికార్లు చేసిన ఉత్తర్వులు ఉభయులకూ తృప్తికరం కాక చివరకు వాళ్ళూ వీళ్ళూ ఏటి కడ్డంగా కలియబడి కొట్టుకొని రైటింగులూ, ఖూనీలూ చేసుకొన్నారని ఏనాటి గాథలో చెప్పుకొంటూ ఉంటారు. దానిమీద సర్కారువారేమో రెండుగ్రామాలకీ పొలిమేర సరిహద్దు ఏటికి నట్టనడుంగా పోవాలని తీర్మానించి, ఆనకట్ట దగ్గర ఏటికి నడుంగా ఒక లంకగా కట్టించి పైన వచ్చిన నీళ్ళు ఏటిలోనే రెండు భాగాలుగా పంపకం అయ్యేటట్టు చేసి రమిత పెట్టారని అంటారుగాని– ఆనాడు రగుల్కొన్న అగ్ని ఇప్పటికీ చల్లారలేదు. తదుపరి– జిల్లా బోర్డులకీ శాసనసభలకీ ఎన్నికలంటూ రావడం వాటిలో రామిరెడ్డి ఒక పార్టీ తరపున నిలబడితే

కమ్మవారు కాంగ్రెసు తరపున పోటీచేయడం ఇట్లనే కావేషీలు పెరిగిపోయినవి. చివరకు కమ్మవారి పాలెం కాంగ్రెసు గ్రామం. రెడ్డిగారి పల్లె ఇంకోపార్టీ గ్రామం అయివారిని వీరూ, వీరిని వారూ పబ్లీకుగా దూషించుకోవడంలోకి దిగింది.

పాతికేళ్ళ క్రిందట జరిగిన కొట్లాట కేసులో జువ్వడుకూడా కమ్మవారి తరపున గలాటాలో ఉన్నాడని వాడిమీద కూడా పోలీసులు కేసుపెట్టితే సెషన్సు కోర్టులో అయిదేళ్ళ శిక్షపడి, శిక్షానంతరం విడుదల అయి యింటికి తిరిగివచ్చాడట. తమ తరుపున నిలబడి రెడ్డివారిమీద తిరగబడడమే కాకుండా ఆ గలాటాలో తలమీద బలమైన గాయంకూడా తిన్నాడని కమ్మవారికి వాడి మీద అభిమానం కలిగి, వాడు తిరిగి రావడంతోటే, ఏటివొడ్డున మంచి వొనరయిన స్థలంలో వాడి కోయిల్లు కట్టించి, రెండెకరాల మాగాణి కయ్య కూడా తీసియిచ్చారు. వాడి కొడుకు– సుబ్బులు ఈడువాడే – యిటీవలదాకా ఇంట్లోనే ఉండి ఆ కయ్య దున్నుకొని తండ్రినీ, తల్లినీ పోషిస్తూ ఉండేవాడు. కాని యుద్ధం వచ్చిన కొత్తల్లో వాడు ఎవరితోనూ చెప్పకుండా చెన్నపట్నం వెళ్ళి మిలిటరీలో చేరిపోయాడు. జువ్వడికి ఆ కొడుకు తర్వాత ఒక్కతే ఆడపిల్ల– రమణి. మిలిటరీలోకి పోయిన కొడుకు నెలకు పదీ పదిహేనూ ఇంటికాడ తండ్రికి పంపుతూ ఉన్నాడు. అయితేనేం– జువ్వడు పెద్దవాడయిపోయి కళ్ళు కనిపించక సేద్యం నాద్యం చేసుకోలేక, కూతురు రమణిని మేనల్లుడు సుబ్బులు కిచ్చి వివాహంచేసి, వీలయితే వాణ్ణి కమ్మవారి పాలెం పిలిపించుకొందామని ఆశపడ్డాడు.

జువ్వడికొడుకు మిలిటరీకి పోకపూర్వమే కమ్మవారి పాలెంలోని కాంగ్రెసు నాయకులు ఆ గ్రామంలో హరిజనులకు, కేవలం పతితులయిన యానాదులకు కాలనీలు కట్టించి, వాండ్ల విద్యాభివృద్ధికి పాఠశాలలు నిర్మించి, సర్కారువారి వల్ల అంగీకారమూ గ్రాంటూ సంపాదించి పెట్టారు. నలుగురితోపాటు రమణి కూడా ఆ పాఠశాలలో ప్రవేశించి చదువుకొన్నది.

ఇప్పుడు రమణికి పద్దెనిమిదేండ్లుంటాయి. యుక్త వయస్సు వచ్చింది. ఎనిమిదో తరగతి ప్యాసయింది. చదువుతోపాటు పాఠశాలలో అల్లికా, కుట్టూ, రాట్నంమీద నూలు తీయడం, పాటా పద్యం నేర్చుకొన్నది.

4

లక్ష్మమ్మ దగ్గర శలవు తీసుకొని సుబ్బులు కమ్మవారిపాలెం బయల్దేరి వెళ్ళాడు. పిల్ల రమణిని చూచుకొన్నాడు. అదివరకు అప్పుడప్పుడు మేనమామగారింటికి వెళ్ళి ఒకపూటో అరపూటో ఉండడం, మంచి సెబ్బరలు మాట్లాడుకొని తిరిగి రావడం జరుగుతూనే

ఉన్నది. ఈసారి మాత్రం బొత్తిగా తీరిక లేక సుబ్బులు కమ్మవారిపాలెం వెళ్ళి ఆరునెలలయినట్టయింది. ఇంతకాలం చూడక ఎడమయిన కారణంవల్లనో ఏమో ఇప్పుడు చూచుకుంటే అతని కళ్లకి విస్తు కలిగిస్తోంది రమణి. తనకంటె ఏడెనిమిదేళ్ళు చిన్నవయస్సయినప్పటికీ ఆ పిల్ల తన భుజాలుదాటి చెవి గూబలవరకూ పోటీ చేసేటట్టు ఏపుగా పెరిగిపోయింది. మనిషిలో పూర్వపు పసితనపు పచ్చివదలి నేవళం కమ్ముకొని, చామనచాయ చెక్కిళ్ళలో కొత్త రక్తం ఉబికి పన్నీరుపుష్పాన్ని ప్రతిఫలింపచేస్తోంది. మెడ బోసిమెడ అయినా, ముతకఖద్దరు చీరమాటున, కంటిమెడ జాకెట్టు వలయంలో కంఠంలో రేఖ లేర్పడి ముద్దులు మూటగట్టుతున్నవి. సన్నని ఎర్రజీర ఏర్పడిన ఆమె విశాలమైన నేత్రాలలో, యౌవనపు సిరి పరిపూర్తి చెంది తొణికి సలాడుతున్నది. ఆ రమణికి ఇంక అలంకారము లెందుకు? నగ లెందుకు? ఆమె మనోహర రూపము చూచేసరికి సుబ్బులుకు ఒక్కపెట్టున అనంతమైన కొత్త కోరిక లుబికి, పొంగి పొర్లిపోతున్నది. సుబ్బులు గడపలో కాలిడిన వెంటనే-

"మామా! కాళ్ళు కడుక్కో!" అని మట్టిముంతతో నీళ్ళు తెచ్చి దగ్గర పెట్టింది రమణి.

వెళ్ళి నాలుగు మాటలు మామతో మాటలాడి రాత్రికే యింటికి తిరిగి రావాలని వెళ్ళాడుకాని, వెళ్ళిన తర్వాత ఆ రాత్రి నిలబడి, మామతోనూ, అత్తతోనూ, రమణితోనూ సావకాశంగా ముచ్చటించినదీ వదలిరా బుద్ధి పుట్టలేదు సుబ్బులుకు. రాత్రి అన్నాలవేళ ముసలివాడు పెండ్లిమాట తలపెట్టి పిల్లని ఇక నిలపడానికి లేదు, తొందరగా పెళ్ళి చేసుకొని, కమ్మవారిపాలెం లేచి రావలసిందని ఆరంభించాడు. పెండ్లి చేసుకోడానికి మాత్రం వెంటనే అంగీకారాన్ని తెలుపుతూ, రెడ్డిగారిపల్లె విడిచిపెట్టి రావడంమాత్రం తన వల్ల కాదనీ స్పష్టంగా చెప్పినాడు సుబ్బులు. వాడు కమ్మవారిపాలెం కాపురం రాకపోతే మాత్రం తన కూతుర్ని సుబ్బులు కివ్వడం తప్పుతుందా? 'వెంటనే వెళ్ళి పెళ్ళికి లగ్నం రెడ్డిగారి పల్లెలోనో ఖాయపరచుకొని రావలసిం'దని కోరాడు ముసలివాడు.

ఆ రాత్రి భోజనాలయిన తర్వాత పొద్దుపోయేవరకూ ఏవో యుద్ధపు గొడవలూ, వ్యవసాయపు ముచ్చటలూ మాట్లాడుకొన్నారు మామా అల్లుళ్ళు. బయట వెన్నెట్లో నులకమంచం మీద రమణి వేసిన పక్కమీద పండుకున్న సుబ్బులుకుగాని, లోపల ఈతాకు చాపమీద పండుకున్న రమణికిగాని నిద్ర పట్టనేలేదు. అర్ధరాత్రి అయినది. అర్ధచంద్రుడు నెత్తిమీది కెక్కి కూర్చున్నాడు. ముసలివాళ్ళిద్దరూ బర్రెగొడ్డు దగ్గర ఎడంగా వాళ్ళ మంచాలు వేసుకొని వొళ్ళు మరచారు. మొగకుక్క ఒకటి ఆడకుక్కను వెంబడించి సుబ్బులుని రాసుకొంటూ వేపచెట్టు నీడకు తరుముకొని పోయింది. చెట్టుమీద కూర్చుండే రెండు

పాలపిట్టలు అదరిపడిలేచి కువకువమని గోలచేస్తున్నవి. శరీరానికి ఉక్క తగిలి మంచం మీదనే లేచి కూర్చున్నాడు సుబ్బులు. "మంచినీళ్ళు కావలెనా?" అని లోపలనుంచి లేచి వచ్చి అడిగింది రమణి. జవాబివ్వకుండగనే, సుబ్బులామె రెండుచేతులూ పట్టుకోగా ఆమె వెనక్కి మొఖం తిప్పి వొరిగింది. ఆమెతో లేచి నిలబడి ఇద్దరూ పక్కనే చిలకలేటికి పరుగుపెట్టారు.

వరదకు కొట్టుకొనివచ్చి కరడు కట్టిన యిసుక తిప్పపై బరువుగా పడే చిక్కని చంద్రకాంతి మెరిసిపోతోంది. తిప్ప ఎక్కి ఒకరిచేతులొకరు పట్టుకొని, ఎదురుముఖమై, "రమణీ!....." అని పిలిచి ఏమిటో చెప్పబోయాడు సుబ్బులు.

అదివరకెన్ని సారులు చూచుకోలేదు ఆ రమణి తన మామను! కాని ఆ రాత్రి వెన్నెల కళలలో నెలిగిపోయే మామ రమణికి ఒక దేవతా పురుషుడులా ప్రకాశించి పోతున్నాడు. ఒక సన్నని లేతకిరణం అతగాడి చిరునవ్వు పెదవులపై లేత మీసం మీదుగా పసిరిక పాములా పాకిపోయింది.

"మామ! ఎంతకాలమని అక్కడ నీవూ, ఇక్కడ నేనూ ఇట్లా పడివుండడం" అని అడిగింది రమణి.

పాప మెరుగని వయస్సులో రమణి సుబ్బులు పెండ్లామై పుట్టిందని వరసయిన వాళ్ళు పరియాచికాలు పలుకుతుంటే లేగదూడవలె నిష్కపటపు చూపు చూచి తెల్లబోయేవాడు సుబ్బులు. కాని ఈనాడు రమణి భార్యగా మాట నిజమేనని ఘట్టిచేసుకొన్నాడు సుబ్బులు.

రమణి యానాది సంఘాల ప్రాపకంచేత ఇంతకాలం చదువుకొని దొక్కశుద్ధిలేని తనని పెండ్లిచేసుకొంటుందా అని అప్పుడప్పుడు తనకి దిగులు పుట్టేది, అంతలోనే ఆ దిగులు ఆరిపోతూండేది. తన వద్ద నుండి ప్రస్తావన లేకుండగనే, మేనమామే కబురుచేసే సరికి సుబ్బులుకు మేరువు దొరికినట్లనిపించి ఇంటికాడ నిలవలేక ఎగిరివచ్చి పడ్డాడు. అట్టి పర్వదినం నాటి రాత్రి, ఏకాంతంలో రమణే వచ్చి తన చేతులలో కరిగిపోతున్నది. చిలకలేటిలో అనుభూతమైన ఒక ఆనందమయ ప్రవాహం గట్లు తెగ్గొట్టుకొని ప్రవహించి, సుబ్బుల్ని ముంచెత్తివేస్తున్నది.

"రమణీ! నువ్వు చదువుకొన్నావు. నాకు చదువు రాదు. నన్ను నీవు పెళ్ళి చేసుకొంటావా?" అని దీనంగా అడిగాడు సుబ్బులు.

"మామా! నేను చదువుకొన్నది నిన్ను పెళ్ళిచేసుకొనేందుకే. నా చదువులో నేను మననం చేసింది నీ స్వరూపమే" అన్నది రమణి.

ఆమె రెండుచేతులూ ఎత్తి పెదవులతో స్పృశించి కళ్ళు మూసుకొన్నాడు సుబ్బులు. ఆ స్పర్శ సుఖానుభూతికి కన్నులర మేద్పువడి తన ప్రియుని వక్షస్థలంపై వాలిపోయింది రమణి.

చంద్రుడు మబ్బుచాటుకుపోయి క్రిందివాళ్ళకు తెరగప్పేవరకు, తెరమాటున రమణీ సుబ్బులూ చిలకలేటి ఇసుక తిప్పనే ఆశ్రయించుకొని ఉండి సృష్టిలోని నిశ్శబ్దం దుర్భర మనిపించే సరికి 'ఇంక ఇంటికి పోదామని' లేచి రమణి తన యింటికీ, సుబ్బులు రెడ్డిగారి పల్లెకూ పయనమై వెళ్ళిపోయినారు.

5

ఎప్పుడు తిరిగి యింటికి చేరుకొన్నాడో సుబ్బులు- తెల్లవారి లక్ష్మమ్మ నిద్రలేచేసరికి, పడమటావుకి దాణా పెట్టి, దూడని విడిచి వెనక కాళ్ళకు బందంవేసి, మోకాళ్ళసందున మానికతప్పెలా పెట్టుకొని, తేనెటీగల మోతగా, జుయ్యి జుయ్యిమని పిండుతున్నాడు పాలు.

"రాత్రే వచ్చావేమిటిరా కమ్మవారి పాలెంనుండి? మరి రాత్రి అన్నానికి రాలేదేం?" అని అడిగింది లక్ష్మమ్మ.

"వేకువజామున లేచి వచ్చాను. రాత్రి అక్కడనే ఉండిపోయాను" అన్నాడు సుబ్బులు.

"పెండ్లిమాట ఏమయింది?"

"రెడ్డిగారిపల్లె వెళ్ళి లగ్నం పెట్టుంచుకొని రమ్మన్నాడు మామ" అంటూ నురుగు నిండిన మానికతప్పెలా చేతబట్టి, బందం విప్పి, దూడని విడిపించాడు సుబ్బులు.

పాలచెంబు చేతిలోకి అందుకొని "అయ్యగారిని పిలిపించి, లగ్నం పెట్టిస్తా నుందు" అని లక్ష్మమ్మ ఇంట్లోకిపోయింది. చద్దినీళ్ళు త్రాగి సుబ్బులు పొలంపోయి పైటన్నాని కింటికి రాంగనే-

"సుబ్బులూ! రేపు పున్నమి వెళ్ళిన దశమికి మంచి లగ్నం ఉన్నదటరా. అయ్యగారు వచ్చి లగ్నం కాగితంమీద వ్రాసి కోడలికిచ్చి పోయాడు" అని సుబ్బులుతో చెప్పింది లక్ష్మమ్మ.

సుబ్బులు శరీరం తేలికయిపోయి "ఇంకెన్నాళ్ళున్నదో?" అని అడిగాడు.

"ఆ రోజూ, ఈ రోజూగాక నడుంగా పదిహేను రోజులున్నదని చెప్పాడు అయ్యగారు" అన్నది లక్ష్మమ్మ. అన్నం తిని వెళ్ళిపోయాడు సుబ్బులు.

రమణిని పెళ్ళిచేసుకోవాలని సుబ్బులు కెంత ఆత్రంగా ఉన్నదో, వాడు పెండ్లిచేసుకొని, పెళ్ళి కూతురుని ఇంటికి తీసుకొనిరాగా చూడాలని లక్ష్మమ్మకూ అంత

ఆత్రంగా ఉన్నది. మళ్ళా తన రెండో కొడుకు పచ్చనిగుడ్డలు కట్టుకొని ఇంకో కోడల్ని ఇంటికి తీసుకొని వస్తున్నట్టనిపించి ఆ యిల్లాలానందం పొందింది.

పెళ్ళిరోజు ఎప్పుడు వచ్చేనా అన్న ఆత్రమేగాని– ఆ పెళ్ళి కేయే సంబారాలు కావాలో, తానేమి తీసుకొనిపోవాలో, తనకు డబ్బెంత కావాలో, ఆ కావలసిన డబ్బు లక్ష్మమ్మనే అడగాలో, రామిరెడ్డినే అడగాలో– ఈ ఆలోచనే తట్టలేదు సుబ్బులుకు. వీడి పెళ్ళితాపత్రయం అంతా లక్ష్మమ్మ మాత్రం ఆ క్షణం లగాయతు నెత్తిన వేసుకుని అదే ప్రయత్నంలో పడిపోయింది. "పెళ్ళి చేసుకొని వస్తే ఈ యానాదివాడు ఆ పిల్ల నెక్కడ పెట్టడం?" అని లక్ష్మమ్మకు ఆలోచన పుట్టింది. పాపడుండగా అరటి తోటలో కాపురం చేసే చుట్టుగుడిసె వాడు చనిపోయిన తర్వాత ఏనాడో శిథిలమైపోయింది. అది లగాయతు సుబ్బులు రెడ్డిగారింటిలోనే తిని తిరుగుతుండినందున వాడికి ప్రత్యేకంగా గుడిసె వేసుకోవాలన్న ఆలోచనా కలగలేదు. అవసరమూ కనిపించలేదు. తను ఏకాకి. చీకటిపడితే రాత్రిపూట ఏ పొలంలోనో, రెడ్డిగారి ధాన్యపు కొట్లదగ్గరనో, పశువుల సాలలోనో ఎక్కడ పండుకుంటే తెల్లవారదు. కళ్ళమీది రెప్పలు బరువెక్కితే ఆ సమయానికి తలమీద గుడ్డ తలకింద పెట్టుకొని ఏ రామస్వామి దేవళం అరుగుమీదనో పండుకొని వెళ్ళ బోసుకొంటున్నాడు కాలం సుబ్బులు.

భార్యను తీసుకొని వచ్చేలోపల సుబ్బులుకు ప్రత్యేకంగా ఒక "ఇల్లు" అని ఏర్పాటు చేస్తేనేగాని వీలు లేదని, ఆ రాత్రి భోజనాల వేళ ఈ సంగతి రామిరెడ్డితో ప్రస్తావనచేసి, అరటితోటకి తూర్పుగా అనుకొని ఉన్న కొబ్బరితోటలో ఈశాన్యమూలన ఓ రెండు దూలాల పూరికొట్టం వేయించడానికి నిశ్చయించుకొన్నది లక్ష్మమ్మ. సుబ్బులుతోనే చెప్పి తన తాటితోపులో చేవగల రెండు తాటిమానులు నరికించి, వడ్డెవాళ్ళను పిలిపించి తాను దగ్గర ఉండి గుణావర్ధనం త్రవ్వించి, కీట్లు తీయించి మట్టిగోడలు పెట్టించింది. కంసాలిబత్తుణ్ణి పిలిపించి పశువులకొట్టంలో అటకమీద ఆరబెట్టిన పాత వేపకొయ్యలు క్రిందికి దింపించి, తలుపూ, ద్వారబంధం రెండు కిటికీలూ చేయించి, గోడలికి బిగించింది. తనదగ్గర సమయానికి నిలవలో లేకుంటే, మిట్టమీది పల్లెకు బండ్లు పంపించి రెండుబళ్ళ సజ్జచొప్పా, విడవలీ రెండుబళ్ళ అడివివాసాలూ తెప్పించి, పై కప్పూ, చూరూ కప్పించి, మొత్తానికి పెళ్ళి అయిదురోజులుండనగా సుబ్బులు కాపురానికి యిల్లు కట్టించి వాణ్ణి పిలిచి, "సుబ్బులూ! ఈ ఇల్లు నీదిరా" అని వాడి కప్పగించింది లక్ష్మమ్మ.

ఏమి సమాధానం చెప్పాలో వాడి కర్థం గాక, "నీ చలవ తల్లీ" అని దణ్ణం పెట్టి ఊరుకున్నాడు సుబ్బులు.

రామలింగేశ్వరస్వామి ఆలయానికి సంబంధించి కమ్మవారి పాలెంలో ఉన్న ఏభయ్యేకరాల మాన్యం విషయమై ఇటీవల ఆ వూరు కమ్మవారికీ, దేవళం ధర్మకర్త అయిన తనకూ దావాలూ తగవులూ పడి, ఆ సందర్భంలో హైకోర్టులో వాయిదా ఉండినందున వారంరోజుల క్రిందటనే చెన్నపట్నం వెళ్ళిపోయాడు రామిరెడ్డి. "తెల్లవారితే మూడురోజులే ఉన్నది పెళ్ళికి గడువు. మేము సర్వం సిద్ధం చేసుకొన్నాం. తెల్లవారితే పెండ్లి అనగానే యిక్కడికి చేరుకోవా"లని కబురుచేశాడు మేనమామ జువ్వడు. తనపేరిట యిల్లని ఒకటి ఏర్పడింది గదా. రమణి వస్తే గృహప్రవేశం కావడమే తరవాయి అని ఉరకలు వేస్తున్నాడు సుబ్బులు.

"రామిరెడ్డి పట్నం నుండి రాలేదని కూర్చుంటే అయినట్టే"నని అంటూ ఎప్పుడు తెప్పించి పెట్టిందో- తెల్లవారితే పెళ్ళి అనగా ఈ రోజు ఉదయం సుబ్బులుకు తలకు నీళ్ళు పోయించి, కొత్తపంచెల జామారు కట్టబెట్టి, కాళ్ళకు పసుపూ పారాణీ వేయించి, ఆనాడూ పప్పూ పరమాన్నం వండి పండుగచేసింది లక్ష్మమ్మ. మధ్యాహ్నం తరలివెళ్ళేటప్పుడు సుబ్బుల్ని లోపలికి పిలిచి "ఇదిగో, ఈ పాతిక రూపాయలూ దగ్గర ఉంచుకో. అవసరమైతే ఖర్చుపెట్టుకో. ఈ చీర తీసుకొనివెళ్ళి పెళ్ళికూతురుకు కట్టబెట్టు" అని సుబ్బులు చేతికిచ్చింది.

మొలకి కొత్తపంచె, పైకి కొత్త ఉత్తరీయం- ఏమి! సుబ్బులు జాతకం! ఆ గడ్డమీద అదివరకే యానాదివాడికి పట్టింది ఈ మహాదశ! సుబ్బులుకు తనపాలిట ప్రత్యక్షదైవమువలె గోచరిస్తోంది లక్ష్మమ్మ. జొటజొట కన్నీరు కారి గద్గదస్వరం పడి, నోట మాటరాక, నిలువునా మోకాలి మీద వొంగి, లక్ష్మమ్మ పాదాలు కళ్ళకద్దుకొని నిలబడ్డాడు వాడు.

రెండుచేతులూ అతని చెంపలమీదుగా తప్పి, తనచెంపన పెట్టుకొని వేళ్ళు విరిచి, "నాయనా! వెయ్యేళ్ళు వర్ధిల్లు. తొందరగా పెళ్ళిచేసుకొని వచ్చి బిడ్డల తండ్రివికా" అని దీవించి, "ఆ మహారాజు ఉంటే చూచి ఎంత ఆనందించేవాడో! 'సుబ్బులంటే యానాదివాడటే! వాడు రత్నం అని ఊఁ పొంగిపోయేవాడు" అని తన భర్త కృష్ణా రెడ్డిని తలచుకొని కళ్ళు తుడుచుకొన్నది లక్ష్మమ్మ.

సుబ్బులు లేచి నిలబడ్డ తర్వాత- "ఇదిగో! చెయ్యిపట్టు. ముందుగా యిస్తే మరచిపోతానని ఇవ్వలేదు. ఈ కాసు తీసుకొని వెళ్లు. వెళ్ళి రాత్రి గదిలో పెళ్ళికూతురు చీర చెంగుకు కట్టిరా" అని నవ్వుతూ తన తాలూకు పాతసొమ్ముల బాపతు కాసుల పేరులో ఒక బంగారు సవర తీసి, మెరుగు పెట్టించి, పెళ్ళికొడుకుచేతిలో పెట్టింది లక్ష్మమ్మ.

నల్లని తన చేతిలో మెరిసిపోయే ఆ బంగారు సవర సుబ్బులు కళ్ళలో తళుక్కుమని చీకట్లుకమ్మేసింది. "రాత్రి", 'గది' అని లక్ష్మమ్మ అనేసరికి వల్లమాలిన సిగ్గుపుట్టి, కళ్ళు నేలచూస్తూ తలకాయ వంచి అట్లనే నిలిచిపోయాడు సుబ్బులు.

"భద్రం! జాగ్రత్తగా పెట్టుకో: మరిచేవు సుమా" అని పదేపదే హెచ్చరించి సాగనంపింది లక్ష్మమ్మ.

6

లక్ష్మమ్మ దీవెన లందుకొని పెండ్లికొడుకా రాత్రికే కమ్మవారి పాలెం చేరుకొన్నాడు. మామ ఎప్పుడు గుమ్మంలో అడుగుపెట్టుతాడా అని ఎదురు తెన్నులుచూచే రమణికి సుబ్బులురాక బ్రహ్మానందమైపోయింది. ఆ యిరువురి జీవితాలలో సర్వోత్కృష్టమైన ఘడియలవి.

తన తండ్రి ముసలివాడు, కళ్ళు కనిపించక బయటకు పోయే స్థితిలో లేనందున ఎంత స్వల్పంగా చేసుకొందామనుకొన్నా పెండ్లికార్యాలన్నీ రమణీ, ఆమెతల్లీ స్వయంగా చూచుకోవలసి వచ్చింది. ఆమె అన్న ఉండీ కూడా మిలిటరీలో చేరి సమయానికి అక్కరకు రాకుండా పోయినాడు. ఆ పూరికొంపకే లోపలా బయటా మట్టిపూతా, పేడపూతా తల్లీకూతుళ్ళే స్వయంగా పూసుకొని, సున్నం కొట్టించుకొన్నారు. ఇంటివాకిట పందిరిపై ఎండిపోయిన బండెడు పాత తడికలు తీయించి వేసి, పచ్చని కొత్త తడికలు కప్పి పందిరి బాగుచేయించింది రమణి. ఒక అయ్యను బ్రతిమలాడి ఇన్ని మామిడాకులు తెప్పించి, తోరణం కట్టించింది పందిరికీ. వాకిలికీని, బడిలో చదువుకొనే హరిజన పిల్ల కాయలనూ, యానాది పిల్లకాయలనూ పెళ్ళికి వచ్చి అన్నం తిని పోవలసిందని స్వయంగా పిలిచింది రమణి. ఆ తాలూకా యానాది సంఘాల కధ్యక్షుడయిన రాఘవయ్యగారిని పెళ్ళికి తప్పక రావలసిందని జాబు వ్రాసి పంపింది. ఆ పాలెంలో చదువుకొన్న యానాది పిల్లకు పెళ్ళికావడం యిదే మొదటిసారి అయినందువల్ల సంతోషం కొద్దీ పెళ్ళికూతురు కోరిక ప్రకారం హాజరయ్యారు రాఘవయ్యగారు.

పాఠశాల ప్రధానోపాధ్యాయుడు వివాహానికి ఆధ్వర్యం వహించి మంత్రాలు చదివి శుభలగ్నాన రమణి మెడలో సుబ్బులుచేత మంగళ సూత్రధార చేయించాడు. పాఠశాల అయ్యవార్లు మొగా ఆడా అందరూ వచ్చారు. గ్రామంలో కాంగ్రెసు నాయకులు నలుగురూ వచ్చి రమణిని సుబ్బుల్నీ దీవించి అక్షితలు చల్లి వెళ్ళిపోయారు. పెద్ద అయ్యావారమ్మ- గాంధీగారి ఆశ్రమంలో ట్రైనింగయి వచ్చిన ఆమె- మహాత్ముని ఆత్మ చరిత్ర పెళ్ళికూతురుకు కానుక చదివించింది. శ్రీ ఉన్నవ లక్ష్మీనారాయణ గారి "మాలపల్లి"ని రాఘవయ్యగారు కానుక చదివించారు.

ఇప్పటి కారుమాసాలుగా తాను స్వయంగా రాట్నంమీద వడికిన నూలుతో మామకో పంచా ఉత్తరీయం, తనకో చీరా రవికా నేయించి నెలరోజుల క్రిందటనే తయారుగా పెట్టుకొన్నది రమణి. రాత్రి ఏకాంతంలో మామకి కొత్తపంచలు తను స్వయంగా కట్టబెట్టి, కొత్తచీర తాను ధరించింది. 'నీకు లక్ష్మమ్మ పంపిన కానుక' అని చెప్తూతూ బంగారు సవర రమణి చేతిలో పెట్టాడు సుబ్బులు.

మూడు నిద్రలూ అయిన తర్వాత పిల్లని తీసుకొని రెడ్డిగారి పల్లె వచ్చాడు సుబ్బులు. వచ్చీ రావడంతోనే కొత్తగుడ్డలతో దంపతులు ఇద్దరూ వెళ్ళి ముందు లక్ష్మమ్మకీ, తర్వాత ఆమెకోడలికీ కాళ్ళకి మ్రొక్కి వారి దీవెనలందుకొన్నారు. అప్పటికింకా చెన్నపట్నం నుంచి రానేలేదు రామిరెడ్డి.

లక్ష్మమ్మ దగ్గర ఉండి, సుబ్బుల్నీ, రమణీని కొత్త ఇంట్లో గృహ ప్రవేశం చేయించి, వారి సంసారానికి కావలసిన అన్ని సదుపాయాలూ చేసి పెట్టింది.

రమణికీ, సుబ్బులుకీ చిరకాలం చేసుకొన్న తపస్సు ఫలించినట్లనిపిస్తోంది. స్వంతయిల్లు. రమణి తన భార్య; సుబ్బులు రమణి భర్త. ఆమె అతని ప్రియురాలు; అతడు ఆమె ప్రియుడు. ఇంట్లో కాపురానికి లోటు లేకుండా సమస్తమూ సప్లయి అయ్యే రెడ్డిగారి ప్రాపకం ఆహా! ఏమి అదృష్టం!

పూరిల్లు రెండుదూలాల కొట్టం అయినందువల్ల మూడు అంకణాల కొంప. తూర్పుతట్టు అంకణంలో వంటచేసుకోడానికి కేటాయింపుగా దూలంకింద పొడుగునా మేదరతడిక అదివరకే అల్లించి పెట్టించింది లక్ష్మమ్మ. పడమటితట్టు అంకణంలో వాండ్లు నిద్రచేయడానికి ఒకనులక మంచంకూడా కొత్తది సప్లయిచేసింది ఆ యిల్లాలు. ఇంక ఆ సంసారానికి కావలసిన పెద్ద హంగులు మాత్రం ఏమున్నవి? పెట్టుకొంటే ఎన్ని హంగులయినా పెరుగుతూనే ఉంటవి. రామిరెడ్డి పెండ్లికి- ఆ రోజుల్లో మామగారు అయిదు కావిళ్ళతో రూపాయిలూ, వెండి బంగారు సామానూ అల్లుడికి కట్నం చదివించి, కూతుర్ని అత్తవారింటికి పంపేటప్పుడు పందిరి పట్టెమంచం, చాందినీ, పరుపులూ, దిండ్లూ, అద్దాలూ, బీరువాలూ, టేకు పెట్టెలూ, అలమరలూ, గుండిగలూ, అండాలూ, బిందెలూ, మర చెంబులూ, గ్లాసులూ, పళ్లేలూ- ఒకటేమిటి, కొత్త సంసారానికి కావలసినవన్నీ, పూచీపుల్లతో సహా అయిదుబళ్ళమీద గొప్పసారె పెట్టి పంపించారట పుట్టింటివారు. ఆ దిగిన సామాను పెట్టుకోను ఇల్లు చాలక, నిత్యసంసారానికి అంత సామానుతోనూ అవసరం కనిపించక, దానిలో ముప్పాతిక సామాను అటకమీది కెక్కించి ఇల్లు ఖాళీచేయించిందట లక్ష్మమ్మ. రమణి కంత సారె పెట్టడానికి ఆ తల్లిదండ్రులకు శక్తిలేదు; ఈ సంసారానికి

అవసరమూ లేదు. ఎటొచ్చీ రమణి తనతో తెచ్చుకొన్నది తనగుడ్డలు, పుస్తకాలు పెట్టుకొనే జాజిచెక్కల పెట్టె ఒకటీ. ఒకరాట్నమూ ఏకుల బుట్టాను.

గృహప్రవేశం అయిన వెంటనే గుమ్మాని కెదురుగ్గా కొంచెం పడమటి వాలుగా గోడకి గాంధీ మహాత్ముని పటం తగిలించి, దానికి ఒక ప్రక్క టంగుటూరు ప్రకాశంగారి పటం, రెండో ప్రక్క పట్టాభి సీతారామయ్యగారి పటం కొట్టింది రమణి. ఆ ప్రక్కనే తగిలించింది యానాది సంఘాధ్యక్షుడు రాఘవయ్యగారి పటం. ఇంతకు మినహా ఆమెతో కూడా తెచ్చిన సామానేమీ లేదు. ఇంతా చేస్తే, ఒక్క మహాత్ముని పటానికి తప్ప మిగిలిన పటాలకు వొట్టి చట్టాలేగాని, అద్దాలు లేనేలేవు. వేయించుకొందామంటే వాళ్ళకు శక్తీలేకపోయింది; అసలు అద్దంపెంకు కరువూ అయిపోయింది.

ఇంట్లో ఉండేది ఇద్దరు మనుష్యులు, ఉదయమో అర్ధశేరూ, రాత్రి కో అర్ధశేరూ బియ్యం నూకలు ఉడకవేసుకొంటే ఎక్కతిక్కలు. అన్నం వండుకొనేందుకు ఒక కుండా, కూరకి ఒక అటికా, పులుసు కాచుకోను ఒక ముంతా మాత్రం తెప్పించింది రమణి. ఇత్తడి పాత్రలు తెప్పించి యిస్తానని లక్ష్మమ్మ తొందరపెట్టిందిగాని వాటితో వంటచేయడం తన కలవాటులేదని వద్దని చెప్పింది. ఆఖరుకి మంచినీళ్ళు త్రాగడానికి రెండు కంచుగ్లాసులయినా తీసుకొంటేనే గాని వీల్లేదని, రమణి వద్దంటున్నా రెండు గ్లాసులూ, ఒక యిత్తడి చెంబూ కొని పంపించింది లక్ష్మమ్మ. లోపల మంచినీళ్ళకో బుంగా, ఒక కడవాను, బయట స్నానాల కొక బానా, నోరు వెడల్పు తొట్టిని దానితో రమణి సుబ్బుల సంసారం కొల్లబోతున్నది. 'ఇంకేమీ వద్దు. మా విషయమై మీరు శ్రమ పడకండత్తా" అని రమణి లక్ష్మమ్మని గడ్డం పుచ్చుకొని బ్రతిమిలాడింది.

వ్యవహారం పనిమీద రెడ్డి చెన్నపట్నం వెళ్లితేమట్టుకు వ్యవసాయపు జవాబ్దారీ సుబ్బులుకు తప్పుతుందా? ఆ మాటకి వస్తే రామిరెడ్డి ఊళ్ళోలేనప్పుడే సుబ్బులుకు జవాబ్దారీ ఉబ్బడయిపోతుది. పుష్యమాసంలో పెద్దపండగ వెళ్ళిపోయిన వెంటనే కోతలందుకొంటేనే గాని చేలన్నీ నిండు పంటమీద ఉన్నవి పాడయిపోతవి. కోతలనాటికయినా రెడ్డి వస్తాడో రాడో! ఆయన లేకుండానే తాను స్వతంత్రించి రమణిని పెళ్ళిచేసుకొని కాపురానికి తీసుకొనివచ్చినందుకే సుబ్బులుకు గుండెలు పీచుపీచుమంటున్నవి. కొడుకు నడిగే యిల్లు కట్టించి యిచ్చానని లక్ష్మమ్మ ధైర్యం చెప్పుతున్నది గాని తాను ఆ యింట్లో ప్రవేశించే నాటికయినా రెడ్డి వచ్చివుంటే ఎంత బాగుండేది అని వాడి కదే ఆలాపన. అయినా లక్ష్మమ్మ కష్టసుఖాలు తెలిసిన పెద్దవరస మనిషిగాని చిన్నపిల్ల కాదుగదా! ఇంటిపెత్తనం తనమీద ఉన్నప్పటికీ, ఈ విషయంలో లక్ష్మమ్మమాట కాదనడానికి రెడ్డికి నోరెట్లా వస్తుందీ?

మరేమీ భయంలేదు లే అని గుండెనిబ్బరం చేసుకొన్నాడు సుబ్బులు. ఇంతలోనే, తాను పట్నం నుండి యింకా పదిహేను రోజులవరకూ రా వీలులేదనీ, సుబ్బులునే కూలీలను మాట్లాడి కోతలు పట్టించవలసినదనీ రామిరెడ్డి జాబు వ్రాయనే వ్రాశాడు. ఇంకనేం భయం!

పెద్దపండుగ వెళ్ళి, కనుమూ, ముక్కనుమూ గడచిన మరునాడే సుబ్బులు కోత లారంభించి, మామూలు ప్రకారం ఏయే చేలలో వేయవలసిన కుప్పలు ఆయా చేలలో వేయించి, పది పదిహేనురోజులకే సాపు సీదా పంట అంతా ఒబ్బిడిగా అమర్చిపెట్టేశాడు. తాను పగలూ రాత్రీకూడా కుప్పలూ, కయ్యలూ అజమాయిషీ చేసుకొనివస్తున్నాడు. కోతలు కోయడంతోటే కయ్యల్లో తడి ఆరకుండా కొన్నిట్లో ఉలవా, కొన్నిట్లో జనుమూ, మరి కొన్నిట్లో పిల్లిపెసరా- పశువుల మేతకు కొయ్యకాలు మీదనే విత్తనాలు చల్లించివేశాడు. అక్కడక్కడ చవిటికయ్యలు కొన్ని ఏర్పడి కాస్త సత్తువ పెట్టినగాని పనికిరావని కనిపించే కయ్యల్లో సత్తువకోసం నీలివిత్తనాలూ, పెంపలాకూ చల్లించి, మొక్క మొలిచేవరకూ, ఒకటి రెండు తళ్ళు నీళ్ళు కూడా పెట్టించి కట్టుదిట్టం చేశాడు. సుబ్బులు కీనాడు కొత్తగా నేర్పవలసిన విద్యగనకనా! కంట్లో వత్తివేసుకొని ఖామందు కమతం కనిపెట్టుకురావడం వాడికి వెన్నతో బెట్టిన విద్య.

రమణి కాపురానికి వచ్చి నెలరోజులయినది. కొత్త కాపురం. ఎంత కాలంగానో తపస్సు చేసి చేసుకొన్న పెనిమిటి సుబ్బులన్న మాటేగాని, రెడ్డిగారి పల్లెలో కాలుపెట్టినది లగాయతు చూస్తుందిగదా, తన మామకు తీరికే కనిపించదు. వేకువన కోడికూతతో లేచి వెళ్ళిన వెళ్లడం, పొలం నుండి రెండు బారల పొద్దెక్కేవరకూ చద్దన్నానికే రాడు. చద్ది నీళ్ళు త్రాగి మళ్ళా వెళ్ళితే పైటన్నానికి ఒకరోజు ప్రాప్తి ఉంటే ఉంటుంది. ఇంకోరోజు ఉండనే ఉండదు. అందులో వరికోతలు కూడా వచ్చిపడ్డాయో ఏమో. చిక్కంగా చీకటిపడి గూటిలోని పక్షులు కూర్కుపెట్టినగాని ఇంటికి చేరలేక పోతున్నాడు సుబ్బులు, పగలంతా ఎండా, గాలీ అతగాడి పాలయిపోతున్నవి. ఇంటికి చేరి ఉడుకు నీళ్ళుపోసుకొని నులక కుక్కిమీద నడుము వాలిస్తే మళ్ళా కోడికూతతోనే మెలకువ అతనికి, తన తండ్రిగారింటి కాడివాళ్ళుకూడా వొళ్ళు అమ్ముకొని బ్రదికేవాళ్ళయినా, ఈవిధంగా నెత్తురూమాంసం హరించి పోయేటట్టు కష్టపడగా తాను, చూచిన గుర్తులేదు రమణికి.

"ఏమిటిది మామా ఈపని? వేళకు కూడూ నీళ్ళూ అమరకపోతే వొళ్ళు చెడిపోదూ?" అని తను అంటే- 'ఎద్దుకు గాలికుంటు తగిలినందువల్ల వైద్యుడికోసం పొరుగూరు వెళ్ళివచ్చాననో, రెడ్డిగారింట్లో పొయ్యిలోకి కట్టెలు లేకుంటే తోపులో తాటిమట్టలు కోయించి

యింటికి తోలిస్తున్నాననో, లేక రెండెద్దులబండికి ఇనపపట్టాలు వొదులయి తొలగిపోతే కమ్మరి కొలిమి కాడ కాపించి వస్తున్నాననో–' ఒకటేమిటి, ఎప్పటికప్పుడు ఏదో సాకు చూపించి ఆమె నూరట పెట్టుతున్నాడు సుబ్బులు.

పెనమిటి కష్టపడుతుండగా చూడలేకపోతున్నది ఆ పసియిల్లాలు. తానుకూడా పెనిమిటితోపాటు పోయి, సమానంగా కాయకష్టంచేసి అతనిలో భాగం పంచుకొంటే బాగుండును, ఇంటిపట్టున తాను రాణివాసం చేయడం తన భర్త చెమట ఊడ్చి కష్టంచేయడమూనా? రమణి పెనిమిటితో కూడా వేకువనే లేస్తుంది. మెడలోని పుస్తె కళ్ళకద్దుకొంటుంది. గాంధీగారి పటం దగ్గరకు పోయి మోకరించి నమస్కరిస్తుంది. ముఖం కడుక్కొని పాచీ పనీ చేసుకొంటుంది. సుబ్బులుకి చద్దన్నం పెట్టి, తానింత తిని, అతను వెళ్ళిన తర్వాత వాకిలి బిగించి ఒకసారి రెడ్డి గారింటికి వెళ్ళి అక్కడ చెంబు ఇక్కడా, ఇక్కడ బిందె అక్కడా పెట్టి పని కల్పించుకొంటుంది. రెడ్డిగారి పిల్లలకు తల దువ్వి జడలేసి స్నానంచేయిస్తుంది. రెడ్డిగారి భార్యకు బావిలో నీళ్ళు తోడిచ్చి, ఆమె స్నానం అయ్యేవరకూ అక్కడనే ఉంటుంది. లక్ష్మమ్మ దగ్గరకు పోయి కూరా నారా తరిగి యిచ్చి ఏవేవో ముచ్చటలు చెప్తుతుంది. పొద్దు నెత్తిమీద కెక్కేసరికి ఇంటికి వచ్చి వంటచేసి పెనిమిటి వచ్చేవరకూ ఏ పుస్తకమో, ఏ రాట్నమో పెట్టుకొని కూర్చుంటుంది. చీకటి పడగానే ప్రమిదలో వేపచమురు దీపం వెలిగించి గాంధీగారి దగ్గర పెట్టి ఏవో వెర్రిమొర్రిపాటలు పాడుకొంటుంది. పెనిమిటి రాంగానే అతగాడికి వేడినీళ్ళతో స్నానం చేయించి అన్నం పెట్టుతుంది. ఇదీ ఆమె దినచర్య.

7

రామిరెడ్డి పట్నం వెళ్ళి నెల్లాళ్ళు దాటింది. సుబ్బులు పెళ్ళి వారం రోజులుందనగా వెళ్లిన వెళ్ళడం, ఇదిగో పదిహేను రోజుల్లో వస్తానని వ్రాసిన రెడ్డి కోతలయి కుప్పలు పడ్డా తిరిగి రాలేదు. కొబ్బరి తోటలో తనకొత్తకాపురం ఆ రెడ్డి చూచి ఆనందించాలని ఎంత మనస్సు పడుతున్నాడో సుబ్బులు– అంతకంతా రామిరెడ్డిరాక ఎడమే అయిపోతోంది. ఎడమయిన కొద్దీ సుబ్బులు కాయెడబాటు దుస్సహనమైపోతోంది. ఇంటిదగ్గర భార్య, పిల్లలూ రెడ్డికోసం కలవరించిపోతున్నారు. ఏమిటో ఆరోజు రెడ్డిమీద అతగాడికి మరులుపోయి మనస్సు ఉండబట్టలేక లక్ష్మమ్మ కాడికి పరుగెత్తి–

"అమ్మా! అయ్య యిన్నాళ్ళుగా రాలేదు. పట్నంలో ఏమి చేస్తున్నట్టు?" అని అడిగాడు సుబ్బులు.

"ఈ వూరి రామలింగేశ్వర స్వామికి ఆ కమ్మవారిపాలెంలో ఏభయ్యెకరాల మాగాణీ మాన్యం ఉన్నది. దానిని పండించి మావూరి దేవుడికి ఖర్చుపెట్టతాం గానీ నీ కివ్వడానికిలేదని పేచీ పెట్టారట ఆవూరు కమ్మవారు. వీడు మన వూరి దేవుడికి ధర్మకర్త కాబట్టి ఆభూములు స్వాధీనానికి వ్యాజ్యెం వేసి కోర్టుకెక్కి ప్లీడర్లతో మాట్లాడివస్తానని వెళ్ళాడు"

"మన ఊరు దేవళానికి కమ్మవారిపాలెంలో భూములెట్లా వచ్చినవి?"

"ఆ వూళ్ళో కమ్మ చలమానాయుడు, పిల్లకాయలు లేక చనిపోతూ తాను శివభక్తుడయి నందువల్ల, తన ఆస్తిలో యాభై ఎకరాలు ఈ దేవుడికి వ్రాసి ఇచ్చి చచ్చిపోయాడట"

"అటానా?"

"అది లగాయతూ దేవుడు మన వూళ్ళో ఉండినా ధర్మకర్తలు ఆ కమ్మనాయుళ్ళే ఉండి, ఈ దేవుడికి పూజలూ, పురస్కారాలూ, ఉత్సవలూ వాళ్ళే చేసుకొంటూవచ్చారు. నీటిమడవల తకరారుపడి ఏటిలో తలకాయలు పగలగొట్టుకొన్నప్పటి నుండీ ఆ కమ్మవారు పేచీ పెట్టుకొని భూముల మీద వచ్చే ఆదాయం వాళ్ళవూరు రామస్వామి దేవళం క్రిందా, మాల మాదిగల చదువులక్రిందా, యానాది సంఘాలకిందా ఖర్చుపెట్టుతున్నారట."

"నే నెరుగను సుమా"

"మనవాడు ఈ మధ్య పట్నంలో గొప్పవాళ్ళనీ, అధికార్లనీ, కలెక్టర్లనీ పట్టుకొని తాను ధర్మకర్తగా ఉండేట్టు ఉత్తరువులు తెచ్చుకొని భూమిస్వాధీనానికి కోర్టులో దావా పడేశాడు. కాని ఆ కమ్మవారు స్వాధీనం పడనిస్తారా! ఏదో ఆన్సరు పెట్టి హైకోర్టుదాకా తీసుకొనిపోయారట వ్యవహారం."

"అబ్బా!"

"అసలు చలమానాయుడు వ్రాసియిచ్చిన వీలునామా చెల్లదని వాళ్ళవాదమట."

"బాగానే ఉంది!"

"వద్దురా నాయనా! ఆ దేవుడిమాన్యాలూ, బ్రాహ్మణ మాన్యాలూ మనకు వద్దు. మన కున్నది తింటే చాలు. మీ నాయన పరాయిసొమ్ము పాపిష్ఠి సొమ్ముగా చూచి పరువుగా బ్రదికి భళా అనిపించుకొన్నాడు. ఈ కుమ్ము నీవు నెత్తికి తెచ్చి పెట్టుకోవద్దని శతవిధాల చెప్పాను. విన్నాడు కాదు" అని అంటూ లక్ష్మమ్మ లోపలికి వెళ్ళిపోయింది.

సుబ్బులుకీ దేవరహస్యాలు తెలియవు. కాకుంటే ఈ వూరి రెడ్డిగార్లకీ ఆ వూరి కమ్మవారికీ బొత్తిగా సరిపడదని మాత్రం ఎరిగున్నాడు. ఎరిగున్నా ఏ విషయంలో పట్టినా కమ్మవారి కంటే తన రెడ్డిచెయ్యే పై చెయ్యిలా కనిపించేది సుబ్బులుకు. తన రెడ్డి ఆ

వూరుకి మునసబు. తహశీల్దార్లు, కలక్టర్లు, పోలీసు అధికార్లు- గొప్ప గొప్పవాండ్లు గుర్రబ్బండ్లూ, మోటారుకార్లూ వేసుకొని రెడ్డిగారింటికి రావడం, ఈయనతో చెయ్యీ చెయ్యీ కలుపుకొని మాట్లాడడం, ఏవో నల్లవీ, ఎర్రవీ నీళ్ళు గ్లాసుల్లో పోసుకొని తాగడం- తన రెడ్డి జిల్లా అధికారి ఉన్నట్టుంటాడు. ఈమధ్య నాలుగు నెలలక్రిందట తన రెడ్డికేదో "సాహెబు" అని సర్కారువారు కొత్తగా పేరు కూడా పెట్టారని రెడ్డిగారి పల్లెలో ఎంతో మంది గొప్ప వాళ్ళు వచ్చి రెడ్డిగారిని ఎత్తయిన కుర్చీలో కూర్చోబెట్టి, మెడలో పూల దండలు వేసి పూజించి వెళ్ళారు కూడాను, సర్కారువారు కూడా తన రెడ్డికి లొంగసానయినట్టే కనిపించేది సుబ్బులుకు. చెన్నపట్నం దావాలో రెడ్డిగారే గెలిచితీరుతారనుకొని, ఏమేమిటో ఆలోచించుకొంటూ ఇంటికి వచ్చాడు సుబ్బులు.

ఆ రాత్రికే పట్నంనుండి గ్రామానికి తిరిగివచ్చాడు రామిరెడ్డి. గ్రామానికి వచ్చిన తర్వాత కూడా ఏవో తొందరపనులలో రెడ్డి వారం పదిరోజులదాకా ఇంటికాడ స్థిమితంగా ఉండడమే లేదు. ఒకరోజు మధ్యాహ్నం నాలుగు గంటలప్పుడు కాఫీ తీసుకొందామని రెడ్డి దక్షిణపు వాకిట్లోకి వచ్చేసరికి వసారాలో కూర్చుని ఒక పడుచుపిల్ల తన భార్యకు తల దువ్వి జడ అల్లుతోంది. ఆ పిల్లని చూచి, "ఎవరే ఈ మనిషి?" అని భార్య నడిగాడు.

కూర్చున్న మనిషి సిగ్గుపడి లేచి పక్క ధాన్యపు పురిచాటుకు తప్పుకుంది.

తన భార్య సమాధానం చెప్పేలోపలనే "నువ్వు చూడనేలేదటరా అబ్బాయి! సుబ్బులు పెళ్ళాం" అని కాఫీ కొడుకుచేతి కిచ్చి "రమణీ! ఇట్లారా అమ్మా" అని ఆమెచెయ్యి పట్టుకొని తీసుకొనివచ్చి "రమణి అంటే రమణి కాదురా మణిపూస. యానాదివాళ్ళలో తప్పబుట్టింది. సుబ్బులు అదృష్టం కొద్దీ దొరకిం"దని రామిరెడ్డికి ఎదురుగా నిలబెట్టింది లక్ష్మమ్మ.

కాఫీ గుటకలు మింగుతూనే ఆ పిల్ల నటా పదిసార్లు క్రిందినుంచి పై దాకా మొఖమంతా కళ్ళుచేసుకొని చూచాడు రామిరెడ్డి.

ఎడంగా నిలబడే "నమస్కారమండి బాబుగారూ" అన్నది రమణి.

రామిరెడ్డి పలకలేదు.

"ఆ వూళ్ళో యానాది సంఘాలవాళ్ళు పెట్టించిన బడిలో చదువుకొన్నదట. చదువు రానివాడయినా మేనత్త కొడుకుని- సుబ్బుల్ని చేసుకొన్నది. ఈ కాలంలో చదువుకొన్న ఏ ఆడది చదువురాని వాణ్ణి చేసుకొంటుంది చెప్పు; దాని బుద్ధి బంగారు బుద్ధి" అన్నది లక్ష్మమ్మ.

రామిరెడ్డి ఇంకా గుటకలు మింగుతూనే నిలబడ్డాడు.

"అబ్బాయీ! వాడిపెళ్ళికి నీవు లేవని సుబ్బులు ఎంత ఇదయిపోయాడనుకొన్నావూ! రెడ్డిగారు రెడ్డిగారు అని కలవరించిపోయాడంటే నమ్ము" అన్నది లక్ష్మమ్మ.

"అట్లాగే!" అన్నాడు రామిరెడ్డి.

"కొత్తబట్టలు కట్టబెట్టి పసుపు రాచి నేనే పెండ్లికొడుకుని, చేశాను. బంగారు సవరొకటిచ్చి పంపాను. ఎన్ని యిస్తేమట్టుకు సుబ్బులు రుణం మనం తీర్చుకోగలమా నాయనా?" అని ఏమిటో పాఠం చదువుతోంది లక్ష్మమ్మ.

రామిరెడ్డి రమణిముఖంలోనికీ, ఆమె తొడుక్కున్న పొట్టిచేతుల జాకెట్టులోనికీ ఏవో వెర్రిచూపులు చూస్తూనే ఉన్నాడు. కప్పులో మరింత కాఫీ పోయించుకొని "సుబ్బులుకు మన కొబ్బరితోటలోనే గదూ నీవు యిల్లు కట్టించి యిచ్చింది? మంచిపని చేశావు" అని తల్లిని మెచ్చుకొంటూ, వాకిట్లోకి పోయి చుట్ట నోట్లో పెట్టి అగ్గిపుల్ల ముట్టించాడు రెడ్డి.

"అత్తయ్యగారూ! ఆయన్ని చూస్తే నాకు కాళ్ళల్లో దడపుట్టిందండి" అని లక్ష్మమ్మతో అని, రామిరెడ్డి భార్య వెనక్కి పోయి కొరవబడ్డ జడ అల్లుతూ కూర్చుంది రమణి.

పొద్దు గ్రుంకినవెంటనే సుబ్బులుని ఒకసారి పిలిపించి, రమణిని పెళ్ళిచేసుకొని తీసుకొని వచ్చినందుకు వాడికి అభినందనాలు చెప్పి సాగనంపాడు రెడ్డి.

రమణి తన దృష్టిలో పడిన వేళావిశేషం! రమణి శరీరం మీద అలంకారాలేమీ లేనేలేవు. బిళ్ళారి గాజులు ఈ చెయ్యి కో జతా, ఆ చెయ్యికో జతాను. ఎడమచేతి అనామికానికిమాత్ర మొక వెండి ఉంగరం ఉన్నది. మెడలో పసుపురాచిన తాడూ, తాడుకు మంగళసూత్రమును, కంఠానికి కొంచెం గుత్తంగా ఒక నల్లపూసల దండా, దండలో ఒక బంగారు విరియం పూసాను. ముక్కూ, చెవులూ బోసివే. కాళ్ళకి మాత్రం వెండిగొలుసుల జత ఒకటి ఉన్నది. ఖద్దరుచీర కట్టుకొని, నీలి అంచు ఖద్దరు రవికె తొడుక్కున్నది. ఎటువచ్చీ ఆమెసిరి అంతా కళ్ళల్లోనూ, చుట్టుకొంటే తలనితన్నే నల్లని జడచుట్టలోనూ నిలిచిపోయింది.

ఆమె రూపాన్నీ, సౌందర్యాన్నీ నేత్రాలనీ మరచిపోలేకపోతున్నాడు రామిరెడ్డి. వీధివాకిట్లో చుట్ట కాలుస్తూ ఏకాంతంలో అట్లనే నిలబడిపోయాడు. మనస్సులో ఏదో చెప్పరాని బాధ, ఉద్రేకం, ఆవేదన. చెయ్యిపెట్టి కలచినట్లున్నది మనస్సులో. చుట్ట చేతికి తీసుకొని, తెల్లటికొడిదులుపుతూ– పరధ్యానమో ఏమో– కొడి రాలిపోయిన పిదపకూడా చిటికెనవేలు నిప్పుమీద అట్లనే ఆడిస్తున్నాడు. ఘాటయిన చుట్టేమో, కింద పాదాలూ, చేతులూ, పైన తలా వేడెక్కి రక్తం బిర్రుగా ప్రసరిస్తోంది. చిటికెనవేలికి నిప్పు చుర్రుమనేసరికి అతని శరీరం జ్వరం తగిలినట్టయి పోయింది. దీర్ఘనిశ్వాసాలతో ముక్కుపుటాలు పెరిగి

నోటిలోకి పీల్చిన పొగ ముక్కు రంధ్రాలగుండా తెరలు తెరలుగా బయటికి కమ్ముకుంటోంది. దొడ్లోకి వెళ్ళి ఇంకోసారి రమణిని చూడాలనిపించింది. చుట్టపారేసి "మంచినీళ్ళు కాసినియ్యి అమ్మా" అంటూ మళ్ళా దొడ్లోకి వెళ్ళాడు. గాని అక్కడ రమణీ లేదు, తన భార్యా లేదు.

8

ఫాల్గుణం వెళ్ళి ఉగాది అందుకొన్నది. ఈ యేడు కుప్పలన్నీ తొందరగా నూర్పించాలనీ ధాన్యం కొట్లో చేర్పించాలనీ రెడ్డికి తొందరపుట్టింది. ఏమో– కాలం చూడవస్తే బాగుండడం లేదు. యుద్ధం వచ్చి బర్మానుండి బియ్యం సరఫరా కాక సర్కారువారు లేనిపోని కంట్రోళ్ళు పెట్టి రైతుల కంఠానికి గండగత్తెర తీసుకొనివచ్చారు. బెంగాలుదేశంలో బ్రహ్మాండమైన కరువు వచ్చి జనం తండాలు తండాలుగా చచ్చిపోతున్నారట. ఈ సంవత్సరం పైర్లన్నీ అసలు పొలంమీద ఉండంగనే దేశరక్షణ చట్టం క్రింద జప్తీచేసి సర్కారువారు స్వాధీనపరుచుకొంటారని ఆ మధ్య అనేకమయిన పుకార్లు బయలుదేరినవి. కోత లెట్లనో అయిపోయి కుప్పలు పడ్డవి. సర్కారువారు కుప్పలమీద స్వాధీనం పెట్టుకొన్నా పెట్టుకోవచ్చు. తన కెంత పలుకుబడి గల అధికారాలున్నా, చట్టం బయల్దేరి బిగుసుకొన్న తర్వాత తాను రావుసాహేబును అంటే విడిచిపెట్టుతారా? అయినా చెయ్యి కాలేదాకా పట్టుకొని కూర్చోడం దేనికి? "ఎందుకయినా మంచిది పొలంమీద ఉన్న పది కుప్పలూ తొందరగా నూర్పించి గింజలు కొట్లో చేర్చుకొంటే పడవలమీద దొంగతనంగా దాటేసే ఏ కోస్తా వర్తకులకయినా బ్లాకు మార్కెటులో బేరం తెగ్గొట్టుకొంటే కొన్ని కాకపోతేకొన్ని పట్లయినా సర్కారుకు దక్కకుండా దాటించుకోవచ్చు" అని సుబ్బుల్ని పిలిపించి "మంచిరోజు చూచి ముందు బాడవచేలో పెద్దకుప్ప పడదక్కించరా" అని చెప్పాడు రామిరెడ్డి.

రామిరెడ్డి ఆజ్ఞ సుగ్రీవాజ్ఞ సుబ్బులికి. ఆ మరునాడే– తెల్లవారితే బేస్తవారమనగా, బుధవారం రాత్రికే కుప్ప పడగొట్టించాడు సుబ్బులు. అది సామాన్యపు కుప్పగాదు– అరవై దెబ్బయి పుట్లు అయ్యే అలవిమాలిన కుప్ప. తాటిచెట్టు ప్రమాణాన ఉన్నది. ఒకటోరకమైన జెట్టీవంటి మనుష్యులను నలభయిమంది మాలవాళ్ళని కూలికి ఏర్పాటుచేసి ఇరవై ఇరవైవంతున వాళ్ళను రెండు ఉద్దీలుగా ముదదలుపెట్టించి తూర్పుతట్టు ఒక ఉద్దీ, పడమటితట్టు ఒక ఉద్దీ కుప్ప ఎక్కించి వినాయకుడి కట్ట తాను దగ్గరనే ఉండి పడదోయించాడు సుబ్బులు. వంకాలు చేతిలో తీసుకొని ఆరెండు ఉద్దీలవాండ్లూ కిలారించుకొంటూ కుప్ప ఎక్కేసరికి అంతలావు కుప్పా జవజవలాడి సన్నగిలిపోయింది. కుప్ప పైకెక్కి తట్లు మారేవాండ్లు మారుతుంటే, క్రింద పొలిబద్దలు చేత బట్టుకొని నూరు పెద్దవసారాలను కుప్ప చుట్టూ తిప్పి తొక్కించే వాళ్ళు తొక్కించి, తొక్కిన గడ్డిని కలిమెట్టు

కట్టేవాండ్లు కట్టుతున్నారు. అయిపాయె– రాత్రి రెండుజాములకు పడవేసిన కుప్ప తెల్లంగా తూర్పు రేఖ లారేసరికే పూర్తిగా లోబడిపోయి గింజ దులిపి తొండి వెంటిమీద కడిమి కట్టడం కూడా పూర్తి అయిపోయింది. ఇంక గడ్డి విదిలించి వామి వేయడమే తరువాయి. పొద్దు పడమటికి వాలేసరికి వామి పూర్తిగా వేసేసి, కళ్ళం జారడం, చేగుడు వేయడం కూడా అయిపోయింది. ఆనాడు వడ్లు పోగుచేసి అడ్డబోతులు వేసేసరికి చీకటిపడినందున ఆ రాత్రికే ఇంకోజట్టు కూలీలను పిలిపించి వెంటనే తూర్పారబట్టాలని అనుకొన్నారు గాని చీకటిపడేవరకు పడమట కొద్దిగా మబ్బులేచి పైరుగాలి మట్టగించేసరికి ఆ పని నిలుపుదల చేసుకొని అడ్డబోతుల మీదనే ముద్రపిండి పెట్టి పలక అద్ది గుర్తులు పెట్టించి చినుకుపడినా నీరు దిగకుండా గడ్డి కప్పించాడు సుబ్బులు.

ఆరోజంతా సుబ్బులు పొలంపని మీదనే నిలిచిపోయాడని రామిరెడ్డికి తెలుసు. అంత లావు కుప్ప పడదోసి తొక్కిస్తున్నప్పటికీ తానొకసారి పొలంచాయ పోయి చూచిరావాలన్న ఆలోచన అతగాడికి తట్టనేలేదు. కనుచీకటి పడ్డ తర్వాత ఒకసారి సుబ్బులింటికి పోయి ఏకాంతంలో రమణితో ముచ్చటించి రావాలని మాత్రం ఆలోచన పుట్టింది. పోవాలనుకొంటే తన కభ్యంతరమేమున్నది? ఆ యిల్లు దూరమా భారమా? తన మండువా లోగిలికి ఉత్తరం ధాన్యపు కొట్లూ, దాని వెనక పశువులసాలా, దాన్నానుకొని కొబ్బరితోటా తోటలో ఈశాన్యంమూలను సుబ్బులు యిల్లూను. ధాన్యపు కొట్లూ, పశువుల కొట్టం. కొబ్బరితోట తణిఖీచేసుకొంటూ వెళ్ళినట్టు ఒక్కడూ చేత కర్ర పట్టుకొని సుబ్బులింటికి వెళ్ళాడు. ఇంటిముందు పందిరిలో నులకమంచం వేసి యింటి తలుపు గొళ్ళెం బిగించి, యిల్లంతా నిశ్శబ్దంగా ఉన్నది. రమణి ఎక్కడకు పోయినదా అని ఆలోచనలో పడుతుండగనే ఇంటి వెనక తడికలచాటున నీళ్ళశబ్దం వినవచ్చి రెడ్డి పడమటి తట్టు తడకచాటుకుపోయి నిలబడి సందులోకి తొంగిచూచాడు. రమణి సున్నిపిండి తీసి కళుళ్ళమూసుకొని ముఖం రుద్దుకొంటోంది. రెడ్డి ఆ దృశ్యం చూడనూ లేకపోయాడు; ఆ స్థలం విడిచి బయటపడనూ లేకపోయాడు. పొలం నుండి సుబ్బులు ఇంటికి వచ్చేవేళేమో అనిపించి, ఇది సమయం కాదని వెనక్కు తిరిగివెళ్ళాడు.

రెడ్డి వైదొలగిన పావుగంటకే సుబ్బులు అసురుసురయి యింటికి ఘటం చేరవేసి నెత్తిమీది గుడ్డ తలక్రింద పెట్టుకొని నులకమంచం మీద వెల్లకిలా పండుకొన్నాడు. పున్నమి ముందు దశమో ఏమో అప్పటికే చిక్కని వెన్నెల నల్లని కొబ్బరాకుల మీదుగా జర్రున జారిపోతోంది. గాలికి కదిలే కొబ్బరాకులు వెన్నెట్లో వెండిబెత్తాలవలె తళతళమంటున్నవి. ఆ చంద్రుని ధాటికి తాళలేక సన్నటి చుక్కలు దూరంగా లేచిపోయి కొబ్బరాకుల సందుల్లో

రెప్పలార్చుకొంటున్నవి. కొబ్బరిమట్టల సందున గడు కట్టుకొన్న రెండు తెల్లకొంగలు వెన్న ముద్దలవలె కూర్చొని సుబ్బులు దృష్టికి విందుగొలుపుతున్నవి. రెడ్డిగారి పశువుల సాలలోని ఆవుదూడ అంబాయని పాలకోసం అలమటించిపోతుంటే, చూడలేని గోమాత పొదుగులో పాలు చేపి మెడపలుపు లాక్కొంటూ మేతమేయడం మరచిపోతోంది. ఒక సన్నని పిల్లగాలితెర సుబ్బులు చెవిలో ఏవో రహస్యాలు చెప్పి పైకి లేచిపోయింది.

మంచం దగ్గరగా వచ్చి తన ప్రియుణ్ని చూచుకొని జాలిపడి ప్రక్కన కూర్చొని, అతని చెక్కిలిమీద చెయ్యివేసి నెన్నుదురు నిమిరి–

"ఉడుకు నీళ్ళున్నాయి. లేచి తానమాడు బడలిక తీరుతుంది" అన్నది రమణి.

కన్నులు విప్పి చూచాడు సుబ్బులు.

"వయస్సులో నీకు తెలియడంలేదు గాని ఈ విధంగా వొళ్ళు విరుచుకొని పనిచేస్తే ఎంతకాలం తట్టుకొంటుంది ఈ శరీరం? వేళకిన్ని మెతుకులు తినడానికి కూడా నోచుకోలేదే? లే; లేచి తానంచెయ్యి"– అంటూ సుబ్బులు మొఖంమీద చెక్కిలిపెట్టి,ఒక కన్నీటిబొట్టు అతగాడి కపోలము మీద విడిచింది రమణి.

"అన్నం తిని పెందలాడే పొలం పోవాలి మళ్ళా. కళ్ళంకాడ కాబ్దారీ ఎవ్వరూ లేరు. తొందరగా నీళ్ళు పెట్టు; నీలోసుకొంటా" నంటూ సుబ్బులు కూర్చున్న రమణి భుజాలమీద చేతులానించి ఆమెను దగ్గరగా తీసుకొన్నాడు.

లేచి స్నానంచేసి అన్నం తిని చెప్పులు తొడుక్కొని కర్రచేతబట్టుకొని కళ్ళం దగ్గరకు వెళ్ళిపోయాడు సుబ్బులు.

కొబ్బరిచెట్టుమీది కొంగలు గూటిలోచేరి కూర్కు పెట్టినవి. ఆవుదూడ పాలుతాగి పడకవేసింది. దశమిచంద్రుడు కొబ్బరిచెట్ల చాటుకు తప్పుకొన్నాడు.

బోర్లించిన గంపమీద ప్రమిద దీపం పెట్టుకొని ఈతాకు చాపమీద కూర్చుని రాఘవయ్యగారు బహుమతి చేసిన "మాలపల్లి" తీసి కళ్ళ కద్దుకొని వెనుకటిరోజు తరవాయి చదువుకొంటోంది రమణి.

"అగ్గిపెట్టి ఉంటే ఇయ్యి" అని అడుగుతూ వాకిటిలో ఒక మనిషి నిలబడి చుట్టమొన కొరికి పళ్ళసందున పెట్టి నాలుకతో తడుపుతూ చేత్తో తిప్పుతున్నాడు.

పిడుగుపడ్డట్టనిపించి అదరిపడి లేచింది రమణి.

"అగ్గిపెట్టె యిస్తూ; చుట్ట కాల్చుకోవాలి" అని అగ్గిబిచ్చం అడిగాడు ఆ మనిషి.

"ఎవరండీ మీరూ? అని అడిగింది రమణి.

"మరచిపోయావూ అప్పుడే? నేను రామిరెడ్డిని" అన్నాడు ఆ మనిషి.

రమణి గుండెలు టపటప కొట్టుకొన్నవి. రెక్కలు టపటప కొట్టుకొంటూ గూటిలో నుండి బయటికి వచ్చి కొబ్బరి చెట్టుమీద వాలినవి కొంగలు.

ఆ రామిరెడ్డిని మంచమీద కూర్చోండని గౌరవించాలో, చుట్ట ముట్టించుకోను అగ్గిపెట్టె యివ్వాలో ఇవ్వకూడదో ఆమె కర్థం కాలేదు. కలగదొక్కుకొంటున్నది రమణి.

"ఇంట్లో అగ్గిపెట్టె లేదాయేమిటి పిల్లా? కొత్తకాపురం కాబోలు లే" అన్నాడు రెడ్డి.

"పొయ్యిలో నిప్పు ఉన్నదేమో తీసుకొనివస్తా నుండండి" అని వంట పొయ్యికాడికి పోయి చూచింది రమణి; కాని పొయ్యి శూన్యంగా ఉండిపోయింది. అగ్గిపెట్టె కనిపించలేదు.

వాకిటిలోకి వచ్చిన పెద్దమనిషికి చుట్ట కాల్చుకోను నిప్పయినా లేదని చెప్పడానికి నోరు రాక, తను అగ్గిచూపితేనే కాని వాకిట్లో నుండి కదలనని శపథం పట్టినట్టు కనిపించే రెడ్డిని కాదనలేక గంపమీద పెట్టిన వేపచమురు ప్రమిద దీపం తెచ్చి గడపలో నిలబడ్డ రెడ్డి కందిచ్చింది రమణి. రెండడుగులు ముందుకువేసి, ప్రమిద తాను తీసుకోకుండగనే చుట్ట ముట్టించడానికి మూతి దగ్గరగా పెట్టినట్టే పెట్టి ఉఫ్‌మని ఆమెచేతిలో దీపం ఆరిపేశాడు రెడ్డి. ప్రపంచం అంధకారమైపోయి కళ్ళు చీకట్లుకమ్మి గడగడ వణకుతూ చేతిలో ప్రమిద జారవిడిచి వెనక్కు తగ్గింది రమణి.

గడపలోపల ఎడమ కాలుపెట్టి "ఇంత భయమెందుకు యానాది పిల్లా" అంటూ ఆమెచెయ్యి పట్టుకొన్నాడు రెడ్డి.

అన్నిటికంటెనూ బలవత్తరమయినది అవసరం. ఆమె కాగడియలో ఏమేమి భావములు మనస్సులో ఉదయించినవో, వాటి పరిణామమేమో ఆమెకే తెలియదు ఆ స్థితిలో.

"మీ వంటివారి కిది తగదు" అంటూ ఆయన గుండెలమీద తన కుడిచెయ్యి అదిమి. బలముతో వెనక్కు ఒక్కతోపు తోపింది రమణి. అంత లావు రెడ్డీ బెండు ముక్కయిపోయి గడప అవతల ఆరడుగుల దూరంలో వెల్లకిలా పడిపోయాడు. తలుపుమూసి లోపల ఇనుపగడియ బిగించింది రమణి.

ఏనుగంటి రెడ్డి పీను గయిపోయాడు. కింద మట్టిలోపడ్డ మనిషి లేచి గుడ్డలు దులుపుకొన్నాడు. రెక్కలు టపటపమని కొట్టి చప్పట్లు చరిచి అతన్ని వెక్కిరిస్తూ ఆ చెట్టుమీది కొంగలు ఈ చెట్టుమీది కెగిరివచ్చినవి. తనస్థితి చూచి చంద్రుడు చేసిన అపహాస్యం కొబ్బరిచెట్ల సందుగా అతని మీద పడి అతన్ని నులిమేస్తోంది. బిగించిన తలుపు తీయనేలేదు రమణి. ఇక తీస్తుందన్న ఆశకూడా కనిపించటంలేదు. రమణిని ఆ క్షణంలో మసిచేయాలన్న

క్రోధాగ్ని అతని గ్రుడ్లలో నుంచి మిణుగురులు కక్కుతోంది. ఆ యానాదిదాన్ని లోపలనే పెట్టి కొంపకు బయట నిప్పంటించాలని అతని కావేశం కలిగింది.

చొక్కా చేతులు పైకి లాక్కొని తువ్వాలుతో వీపు దులుపుకొని ఒక విచిత్రమయిన స్థితిలో ఇంటికి వెళ్ళిపోయాడు రామిరెడ్డి.

9

ఆ రాత్రి రమణికి కాళరాత్రి అయిపోయింది. తలుపు తెరవడానికి భయపడి చీకటింటిలోనే ఉండిపోయింది. దీపం ముట్టించడానికి అగ్గిపెట్టె కనిపించలేదు. సుబ్బు లెత్తుకొనిపోయాడో యేమో. చెయ్యిజారి ప్రమిద వాకిట్లోనే బ్రద్దలైపోయింది. కిరసనాయిలు రేషనింగులో సుబ్బులు సంసారం కరణంగారి జాబితాలో చేరనందున గ్రామంలోని ఇతర యానాది గుడిసెలతో బాటు సుబ్బులింటికి కూడా రేషనింగు కార్డు లేక బుడ్డి దీపం కూడా కరవే అయిపోయింది రమణికి. కమ్మవారిపాలెంలో తనతల్లి అవెన్యూ రోడ్లమీద ఏరి తెచ్చిన వేపవిత్తనాలు ఎండబెట్టి ఆడించుకొన్న చమురు తాను వస్తూ ఒకదుత్తెడు తెచ్చుకొని దానిలో ఏకులతో దూదివత్తి చేసిపెట్టుకొని కాలక్షేపం చేస్తోంది రమణి. లోపల దీపం వచ్చేవిధం ఆమెకు కనిపించలేదు. ఎన్నడూ పిరికితనమంటూ ఎరుగని ఆ మనిషి తన యింట్లో పేరుకొనిపోయిన గాఢాంధకారము భరించలేకపోతున్నది. లోపలినుండి ఎవరినన్నా పిలుద్దామన్నా తన యింటికి చుట్టుప్రక్కల దగ్గరలో ఇండ్లు లేవు. తన సుబ్బులు ఖామందు రామిరెడ్డి దగ్గర ఇటువంటి చపలత్వం వున్నదని ఆమె యెరుగదు. తన నాథుడు ఇంటలేని సమయంలో ఆ రెడ్డి ఇంతపనికి పూనుకోడానికి కారణం తన బీదస్థితే కాదూ? యానాది కులంలో పుట్టడమే కాదూ తాను చేసుకొన్న మహాపరాధం? అదే తనతో సమాన ఛాయాగల మరొక రెడ్డిపడుచు అయినట్టయితే ఆ రెడ్డికీ దొమ్మలుంటాయా? ఘోరున పొర్లివచ్చే దుఃఖాన్ని ఆపుకోలేకపోయింది. ఈతాకు చాపమీద పడిపోయి వెక్కివెక్కి యేడ్చింది రమణి.

తనకు జరిగిన పరాభవం సుబ్బులు చెవిని పడితే ఏమవుతుందో? ఆమె ఆవేదన మరణవేదనయిపోయింది. తానీ సంగతి సుబ్బులుతో చెప్పడమా చెప్పకపోవడమా? 'మామా' అని మరిగిపోయే మనసుతో వెర్రిగా ఆక్రోశించింది. ఒక్కగూటిలో నివసించే పక్షులకు ఎడబాటు ఉండదని నమ్మింది- రమణి. ఆ సమయాన మామ తన కెంత దూరమైపోయినాడు? సప్త ద్వీపములు దాటి పారిపోయినట్టనిపించింది. ఆ మామ బాడవచేలో రెడ్డిగారి సొత్తు కాపాడుతుంటే తన మామసొత్తు దోచుకోడానికి వచ్చాడు రెడ్డి. అబ్బా అని విలపించింది రమణి.

ఆమెరోదన మరణ్యరోదనమేనా?

పడమటితట్టు కిటికీ నుండి లోపలి కొక్కసారి తొంగి చూచాడు దశమిచంద్రుడు. రాత్రి ఎంత పొద్దుపోయిందో. లోపల ప్రవేశించిన చంద్రకాంతి ఇంటిలోని అంధకారంతోబాటు రమణి మనోవేదనని కూడా కొంత ఉపశమింపజేసింది. చంద్రబింబం పడమటికి ఏటవాలుగా దిగజారినకొద్దీ కిటికీలోని వెన్నెల ఇంటిలో గోడమీది కెక్కి గాంధిమహాత్ముని మీది కెగబ్రాకింది. ఆయన ముఖంలో దివ్యతేజస్సు వెలిగి పోతోంది. చీరచెరగుతో కళ్ళు తుడుచుకొని లేచి వెళ్ళి మహాత్ముని ఎదుట మోకరిల్లింది. ఆ మహాత్ముడు ఆమెవీపు నిమిరి, "అమ్మా! నీవు నా కన్న తల్లివి" అని లేవనెత్తి దగ్గరగా తీసుకొన్నాడు. "భారతజాతికి పట్టుకొన్నది దారిద్ర్య పిశాచం ఒక్కటే కాదమ్మా! దారిద్ర్యంకంటె భయంకరమైనది పిరికితనం అని తెలుసుకో. కమ్మవారిపల్లెలో చదువుకొనే రోజులలో రాఘవయ్యగారి దగ్గర నీవు నేర్చుకొన్న ధైర్యం ఈనాడేమయింది తల్లీ! ఆ ధైర్యం ఏటి అవతలనే అప్పచెప్పి ఈ గడ్డన పిరికిమందు తిన్నావా? నిర్భయం నిర్భీతి- వీటిని మననం చేయి. సత్యాన్ని మరచిపోకు. అహింసను విడిచిపెట్టకు, నీవంటివాళ్ళు పిరికితనంతో కంటనీరు పెట్టుకొని ఏడుస్తుంటే నీ యానాదిజాతికే కాదు. అసలు భారతజాతికే బ్రతుకేదీ? ఏడుపు వీరుల లక్షణం గాదు. చూడు: ఒకానొక రాక్షసుడు వచ్చి నీ నఖశిఖ పర్యంతం కసాయివాడి కత్తితో చెండాడుతున్నా నీవు కంపించకూడదు తల్లీ! అప్పుడే నీకు స్వాతంత్ర్యం, స్వేచ్ఛా, గౌరవమూను....లే! లేచి నీవు ధైర్యం అవలంబించి నీ మామకు ధైర్యం చెప్పు" అని ఆయన తనకు ఏమేమో చెప్తూతున్నట్టు అనిపించింది, చంద్రకళకు పడమటికొండ అడ్డుతగిలి తిరిగి తన యింట్లో అంధకారమే అలుముకొన్నది. నవనాళ్ళూ పట్టువదలి ఆమె క్రింద పడిపోయింది.

పడినతోనే ఎప్పుడు నిద్రపట్టిందో ఎంతసేపయిందో- తూర్పురేఖ లారి వాకిట సబ్బులు వచ్చి 'రమణీ' అని తలుపు తట్టేవరకూ ఆమెకు మెలకువ రానేలేదు. అమృతోపమానమైన ఆ ప్రియుని వాక్యం చెవిని బడంగనే లేచి, దూకి తలుపు తీసింది. "ఇంకా నిద్రేనా" అని సుబ్బులేమో చెప్పబోతుండగనే, "మామా! వచ్చావా! ఇట్లారా! అబ్బా!" అని తలుపు మూసి, అతనిని ఆపాదమస్తకమూ, ప్రతిపరమాణువూ ఆరాదించి, తన ఆత్మ-తన సర్వస్వం అతనిలో ప్రతిష్ఠించింది. అతనిని కదలనివ్వదు. తాను కదలదు. అర్ధగంటకాలం ప్రియుని ఉపాసించిన మీదట ఇరువురికీ శరీరాలు తేలిక అయిన వెంటనే లేచి బయటకు వచ్చారు.

చద్దినీళ్ళు త్రాగి పొలం వెళ్ళిపోయాడు సుబ్బులు. రోజూ ఒకసారి రెడ్డిగారి భార్యదగ్గరకు వెళ్ళి వచ్చే అలవాటు, ఆనాడు ఇల్లు కదలలేకపోయింది రమణి. ఆ రెడ్డిగారింట్లో అడుగుపెట్టడానికి రోతనిపించింది. పెందలకడనే వంటచేసి, పెనిమిటికి పైటన్నం కళ్ళం దగ్గరకు పంపించి, తా నింత తిని తలుపు బిగించి దీర్ఘాలోచనలో పడింది రమణి.

ఇంతటితో తనని రెడ్డి వదలిపెడ్తాడా? జరిగిన పరాభవం అతనిలోని పౌరుషాన్ని ఇనుమడింపజేస్తుంది గాని, పుట్టిన తాపాన్ని ఉపశమింపజేస్తుందా? తనతో బాటు సుబ్బులుకూడా ఆ రెడ్డి ఆగ్రహాగ్నికి ఆహుతి అయిపోతాడేమో అని రమణి కంపించిపోయింది.

ఆ రాత్రి జరిగిన విషయం తన మామకు తెలియదు. ఆయన చెవిని వేయకుండా దాచడం ఎట్లా? ఆ మామసందునా తనసందునా దాపరికాలుండవచ్చునా? ఆమె కా దినమంతా కలవరపాటే మనస్సులో.

మహాత్ముని ఆత్మచరిత్ర తీసి చదువుకొన్నది. దక్షిణాఫ్రికాలో మోటారులో నుండి దిగిపొమ్మని ఒక తెల్లదొర మహాత్ముని చాపగొట్టుతున్నాడు. ఆయన లక్ష్యపెట్టడం లేదు. "మాలపల్లి" తీసి చదువుకొన్నది; తన కూతురుశీలం కాపాడడానికి శిరస్సు తీసి నేలమీద పెట్టుతానని రామదాసు జ్యోతికి అభయప్రధానం చేస్తున్నాడు.

రమణి లేచింది. రాట్నం త్రిప్పింది. ఏదోపాట పాడింది. వాకిలి చిమ్మింది. తల దువ్వుకొని స్నానంచేసింది, మంచి గుడ్డలు కట్టింది. ముఖాన్న కుంకుమ బొట్టుపెట్టింది. మహాత్మునికి దీపారాధన చేసి పూజచేసింది. అదివరకు నాయకుల మెడలో కట్టిన వాడిలిపోయిన పాత పూల దండలు తీసేసింది. తాను వొడికిన నూలు చిలపలు నలుగురికీ నాలుగు మెడలో కట్టింది. వారందరికీ ముఖాన కుంకుమపెట్టి, లేచి నిలబడి కన్నులు మూసి దణ్ణంపెట్టింది.

ప్రొద్దు గ్రుంకి ఇంటికి రాగానే సుబ్బులుకు ఉడుకునీళ్ళు పోసి కుంకుడుకాయతో వొళ్ళూ వీపూ రుద్ది స్నానం చేయించింది. అతని తలకి కొబ్బరి చమురు రాచి, తల దువ్వి ముడి కట్టింది. అన్నం విస్తట్లో వడ్డించి–

"ఈ పొద్దుకూడా తిరిగీ పొలం పోవలెనా" అని అడిగింది.

"ఆహా!" అన్నాడు సుబ్బులు.

"ఎప్పటికయ్యేను ఈ కుప్పనూర్పిళ్ళు?"

"కళ్ళం పూర్తిగా జారి ధాన్యం యింటికి చేరేసరికి ఇంకా రెండు రోజులు పట్టుతుంది."

"మామా! నీవు ఈ వరసన పగలూ రాత్రీ పొలంలోనే కాపురం చేయి. నేను ఇంటికాడ ఒక్కర్తినీ అల్లాడిపోతుంటా"నన్నది రమణి.

"పనిపడ్డప్పుడు వొళ్ళు దాచుకొంటే ఎట్లా? పెళ్ళాన్ని కరుచుకొని ఇంటికాడ కూర్చుంటే కడుపులోకి బువ్వో!" అని ఎగతాళిగా మాట్లాడినాడు సుబ్బులు.

"ఇంటికాడ రాత్రిళ్ళు నేను ఒక్కదాన్నీ ఉండలేక ఇదవుతున్నాను. రాత్రిపూటకూడా నీకు పొలంలో పని ఉంటే నేనూ వస్తానుపద. ఇద్దరం ఆడనే ముడుచుకొందాం" అన్నది రమణి.

"నేను వద్దన్నానా? కళ్ళంకాడనే గడ్డి కప్పి గుడిసె పెట్టించా. వరి చెత్తమీద చాపేసి పండుకుంటే ఆ చల్లగాలికి వొళ్ళు తెలియదు" అన్నాడు సుబ్బులు.

ఇద్దరూ అన్నంతిని లేచి చెయ్యి కడుక్కొన్నారు. వక్కా ఆకూ పెనిమిటికిచ్చి, తానుకూడా ఇంత నోట్లో వేసుకొన్నది రమణి, పొద్దు పోయింది. ఊరుమాటు మణిగింది. తొందరగా వెళ్ళి కళ్లంకాడ మనిషి నింటికి పంపితేనేగాని వాడికి భోజనానికి పొద్దుపోతున్నదని సుబ్బులనే వరకు, రమణి తలుపు బిగించి, పెనిమిటితో కళ్ళంకాడికి పయనమైవెళ్ళింది.

10

గతరాత్రి తలుపు వేసుకొని చీకటింట్లో రమణి ఎంత వేదన పడిందో దానికి రెండింతలు మరణ బాధపడుతున్నాడు ఇంటిదగ్గర రామిరెడ్డి, రాత్రంతా కంటిమీద కునుకుపట్టితే వొట్టు!

రమణివంటి మనిషి తనకు చిక్కకకాదు. తాను తలచుకొంటే ఆ గడ్డన కాదనడాని కెవరికి దమ్ములున్నాయి? తన విషయం రమణి కింకా తెలియదేమో గాని, గ్రామంలో ఆ బాలగోపాలమూ ఎరిగిన సంగతే. ఇంటికాడ చేసుకొన్న భార్యగాక అతను సాలిమనిషి పడుచుపిల్ల పెనిమిటిని ప్రోత్సహించి మిలిటరీలోనికి పంపి. ఆ పిల్లనుదగ్గరకు చేరదీసి, దానికి పిల్లకాలవ గట్టున పెంకుటిల్లు కట్టించి, దానిపేర రెండెకరాల కయ్య సెటిల్‌మెంటు వ్రాసి యిచ్చి పోషిస్తున్నాడు కూడాను. మొగవాడి జీవితంలో అప్పుడప్పుడు కొత్త రుచులు చవిచూస్తుంటేనే గాని అందం లేదని అతని భావం. అంత కాళ్లూ చేతులూ కట్టివేసుకొని పడిఉండడానికి తనకేమి కర్మం కాలింది? చేతిలో డబ్బు లేకనా, పలుకుబడి లేకనా, వంట్లో రక్తమాంసాలు లేకనా? నిజానికి చెప్పాస్తే తనవంటి రెడ్డికి ఆ మాత్రపు పటాటోపం లేకుంటే ఈ కాలపు సంఘంలో చిల్లి గవ్వకు పనికి వస్తాడా తను? అసలు ఆ వూళ్ళో రెడ్డిగారి ప్రాపకం దొరికితేనే చాలునని అల్లాడుతూ ఉంటారు అలగాజనం.

అలగాజనం లెక్కేమిటి? రెడ్డిగారి పల్లెకు ట్రాన్సుఫరయి వచ్చిన బోర్డుస్కూలు అయ్యవారమ్మలు ఎంతమంది తన మనస్సు మెప్పించి వెళ్ళిపోలేదు? ఈ సారి వచ్చే ఎన్నికలలో జిల్లా బోర్డు ప్రెసిడెంటు పదవికి ఎన్ని వేలయినా ఖర్చుపెట్టి పోటీచేస్తున్నాడు కూడాను రామిరెడ్డి.

అటువంటి రెడ్డిని కాదని కాలదన్నిందే ఈ యానాదిది? దీని భృగు వెంత, ఇది ఎంత? అది నెట్టిన నెట్టడానికి– అబ్బా!– గుండెలమీద నొప్పి పెట్టడమే గాక, విసురుమీద వెల్లకిలా పడ్డాడేమో, నడుం బెణికినట్టు కూడా ఉన్నది. రవంత వల్ల తప్పితే ప్రక్కనే ఉన్న పచ్చడిబండ మీద పడవలసింది తల. దేవుడి దయవల్ల తప్పిపోయింది.

యానాదిదాని కింత తలపొగరేమా అని రెడ్డి కాక్రోశం. దేనిని చూచుకొని దీని కింత మిడిసిపాటు తనం? తన కిట్టి పనులిష్టంలేకపోతే పెద్దమనిషితో ఆ సంగతి నెమ్మదిగా చెప్పుకోరాదూ? మెడబెట్టి నెట్టవలసిన ప్రమేయమేమి వచ్చిందీ?

అయినా ఈ వ్యవహారంలో తనదే లోపమేమో: అది యానాదిది, కేవలం మూఢురాలు, దరిద్రగొట్టుది. ముందుగా ఇంత డబ్బాశ పెట్టి, నైతరంగా బుజ్జగించి వుంటే లొంగుబాటులోకి వచ్చివుండేది. తొందరపడి, పెద్దపులి పడ్డట్లు ఒక్కసారిగా మీదపడేవరకు, పాపం పసిపిల్ల బెదురుకొన్నది. పశ్చాత్తాపడ్డాడు రెడ్డి. ఈ వ్యవహారంలో మరి రెండోవాడి జోక్యం లేకుండా తనే అతిరహస్యంగా సారథ్యం చేసుకొని ఆ రమణిని సాధించుకోవాలని దృఢనిశ్చయం చేసుకొన్నాడు.

చుట్టతీసి ముట్టించాడు. ఒక వందరూపాయల నోటుతనది కాదనుకొంటే కొండమీది కోతికూడా దిగివస్తుంది; రమణి ఒకలెక్కా అనుకొన్నాడు. మర్నాడురాత్రి పదిగంటలకు తిరిగగి రమణి యింటికి పోయి “భయపడకు ఇవిగో వందరూపాయలు. నీ ప్రాణానికి నా ప్రాణం అడ్డువేస్తా. సుబ్బులే మనుకొంటాడో అని సందేహించకు. నా విషయంలో వాడు సంతోషిస్తాడు గాని విచారించడు. నిన్నూ వాణ్ణీకూడా బంగారు పిచ్చుకల్ని చేస్తాను” అని తను స్వయంగా వెళ్ళి బుజ్జగిస్తే ఆమె తన చేతిలో వెన్న ముద్దలా కరిగిపోదూ!

రెడ్డిమనస్సు ఉరకలు వేస్తోంది. కళ్ళంలో కుప్పసంగతి మరచిపోయి ఆ రోజంతా చీకటికోసం తపస్సు చేశాడు.

సూర్యుడస్తమించి అతని తపస్సు ఫలించింది. చీకటిలేక వెన్నెల వచ్చినా అతని కార్యానికి దోహదమిచ్చి ఆప్యాయంగానే ఉన్నది. బాగా పొద్దుపోయి సుబ్బులు అన్నం తిని కళ్ళంకాడికి పోయేసరికి రాత్రి పదిగంటలవుతుంది. కాళ్ళకి చెప్పులు తొడుక్కొని,

చేత కర్ర పుచ్చుకొని, జేబులో నోటుకాగితం పెట్టుకొని, సుబ్బులింటికి వెళ్ళి చూచుకొన్నాడు రెడ్డి. తలుపు తాళంవేసి ఇల్లంతా నిశ్శబ్దంగా ఉన్నది. అతనికి కాళ్ళు చల్లబడినవి. పెనిమిటితో కూడా కళ్ళంలోకి పోయింది కాబోలనుకొన్నాడు. అతనికి భయంకూడా వేసింది. స్థిమితం చెడి, సాలిమనిషింటికి పయనమై వెళ్ళిపోయినాడు రామిరెడ్డి.

11

పున్నమిగడియ లెదురయినకొద్దీ చందమామ కళలు ముదురవుతూ ఉన్నవి. చైత్రమాసపు గాడు పేమో, పగలు కాచిన ఎండతీక్ష్ణం రాత్రి కాచే వెన్నెలకు వెయ్యిరుచులు కలిగిస్తోంది.

ఇంటికాడ బయల్దేరిన రమణీ సుబ్బులూ కాలవగట్టెక్కంగనే చెట్టాపట్టాలేసుకొని ఆ వెన్నెట్లో విర్రవీగిపోతున్నారు. ఊరి నుండి ఒకమైలు నడిస్తే రెడ్డిగారి బాడవచేనూ, చేనుప్రక్కనే రెడ్డిగారి చిన్న చెరువూను. పిల్లకాలవలోకి నీళ్ళు వచ్చినవెంటనే చెరువుకు నీళ్ళు నింపుతారు. సుబ్బులు వెళ్ళి కళ్ళంకాడ కాపలామనిషి నింటికి పంపివేశాడు.

సుబ్బులుకూ, రమణికీ ఆరాత్రి నిద్రవచ్చేటట్టు లేదు. బ్రహ్మాండమైన పెద్దకళ్ళం. కళ్ళంచుట్టూ కోటగోడలా వలయాకారపు గడ్డికడిమి. వలయంలో నట్టనడుమ పోశారు అడ్డపోతులూ వడ్లరాసీని. తూర్పార బట్టిన రాశిలో కీడిశలూ, తరకలూ ఇంకా తొలగించనేలేదు సేద్యగాళ్ళు. కళ్ళంలో నిలిచిన గోరిగింజల కోసం మాలెతలు చిమ్మివెళ్ళిన కళ్ళంకా బోలు వెన్నెట్లో అద్దంలా మెరసిపోతోంది. తరకలు తొలగించివేస్తే, మేలురాసి వాగళ్ళంకాడ పోయించి గంపలతో సెలగలు కొలిపించి బస్తాలు బళ్ళ కెక్కించడమే తరవాయి.

కడిమి కట్టిన వాగళ్ళంచుట్టూ రమణీ సుబ్బులూ తిరుగుతున్నారు. ఒకసారి చెరువు గట్టెక్కారు. కలకతేరిన నీటిపై తేలిపోయే కలువపూలు గడకొంకితో గట్టుకులాగి. రేకు లేర్చి, రమణిజడలో తురిమి ముక్కు దగ్గర పెట్టుకొన్నాడు సుబ్బులు. గట్టుమీద కలకత్తా జామిచెట్టును రమణిలా దోరముగ్గిన పండొకటుంటే కోసి తన ప్రియురాలికిస్తే ఆమె సగం కొరికి ప్రియునినోటి కందిచ్చింది. ప్రక్కనున్న మామిడిగున్నలు విరియ బూసి కమ్మని సువాసనలు కళ్ళంపైకి చిమ్ముతున్నవి. రెండు పావురాయిల జంట కళ్ళంలో ముక్కు లీడ్చుకొంటూ పాట పాడుతున్నవి. పిల్ల కాలవగట్టున టెలిఫోన్ తీగెలమీద రెండుకోయిలలు వాలి ఉయ్యాల ఊగుతూ పావురాయిల పాటకు శ్రుతి కల్పుతున్నవి. రాత్రిపూట దారి తప్పిన రెండు పందుకోతులు కళ్ళంలో జొరబడి అల్లరిచేయసాగినవి.

గుడిసెలోని చాప బయటికి లాగి, గడ్డిపరిచి పక్కవేశాడు సుబ్బులు. తాటాకుతో అల్లిన గడ్డిదిండొకటి తలక్రింద పెట్టింది రమణి.

సుబ్బులు నడుము వాల్చాడు. రమణికి నిద్ర రాదు: మనస్సు కలగుండుపడిపోతోంది. ఆమె నిలదొక్కుకొంటోంది. ఆమె మనస్సులో చెలరేగిన తుపాను అతనికి తెలియదు.

పెనిమిటి ప్రక్కలో కూర్చున్నది. ప్రియుని వక్షస్థలంపై చెయ్యి వేసి నిమిరి-

"మామా!" అని పలకరించింది.

"ఊఁ" అన్నాడు సుబ్బులు.

"నీ వంటి మామ దొరకడం నా అదృష్టం" అన్నది రమణి.

రమణిని దగ్గరగా తీసుకొన్నాడు సుబ్బులు.

"ఇంటికాడ ముసలివాళ్ళు - మావూరు కమ్మవారు - రాఘవయ్య గారూ నిన్ను తలచుకొని ఎంత మెచ్చుకొంటారో నే చెప్పలేను" అన్నది రమణి.

తానొక మహాసామ్రాజ్యానికి చక్రవర్తి అయినట్టు పొంగిపోయాడు సుబ్బులు.

"ఎన్ని జన్మలెత్తినా- నువ్వూ నేనూ ఇట్లనే పుట్టాలని నాకోరిక"

ఆమె చెక్కిలిపై తన పెదవులు మెదిపాడు సుబ్బులు,

"మామా ! నాకేసి చూడు.

"..............................."

"నీతో ఒక్క సంగతి చెప్తుతా: ఎవ్వరితోనూ చెప్పనని నాచేతిలో చెయ్యివేయి" అన్నది రమణి.

సుబ్బులుగుండె దడదడమన్నది. చేతిలో చెయ్యి వేశాడు.

"నీవు ఈ రెడ్డిని వదిలించుకోవాలి మామా."

సుబ్బులు నడుము జారిపోయి-

"ఎందువల్ల?" అని అడిగాడు.

"ఆయన సంగతి నీవు ఎరగవూ?"

"ఎరుగుదును."

"ఆ యింటిలో మనం ఉన్నట్టయితే ఆ రెడ్డి నన్ను నీకు దక్కనీయదు."

"అంటే?" అన్నాడు సుబ్బులు.

ఆమెనోరు పెగలలేదు. గొంతుక బిగుసుకొనిపోయినట్టయి, తన చేతులు అతని కంఠానికి చుట్టవేసింది.

అతని హృదయం, ఆమె హృదయం శరవేగంతో కొట్టుకొని పోతున్నవి.

"ఎందుకీయేడుపు?" అని ఆమె కన్నీరు తుడిచాడు సుబ్బులు.

"నిన్న రాత్రి నీవు యింటికాడ లేకుండా చూచి, రెడ్డి మనింటికి వచ్చిదీపమార్పి నన్ను చెయ్యిపట్టుకొన్నాడు,"

సుబ్బులు చెవులలో హోరు బయల్దేరింది; రెండుచెవులూ మూసుకొని, చాపమీద వొరిగాడు.

"నాకు వొళ్ళుమండి మెడబట్టి నెట్టాను, ఆయన క్రిందపడ్డాడు నేను తలుపు బిగించాను."

"ఆఁ!" అన్నాడు సుబ్బులు.

సుబ్బులుకు ముచ్చెమటలు పోసినవి. వరికళ్ళం గిర్రున కుమ్మరి సారె తిరిగినట్టు తిరిగిపోతోంది. కళ్ళు మూసుకొన్నాడు. తెరిచాడు: చంద్ర బింబంలోని కళంకం నల్లగా మసికమ్మి అసహ్యమనిపిస్తోంది. చేతులు నడుము కానించి నిలబడ్డాడు.

"ఈ సంగతి నువ్వు ఎవరితోనన్నా చెప్పినట్టయితే, నన్ను చంపుకుతిన్నట్టే" అని ముదలకించింది రమణి.

సుబ్బులు కళ్ళల్లో రామిరెడ్డీ, లక్ష్మమ్మా కదిలారు, కళ్ళు మూసుకొని భోరున ఏడిచాడు సుబ్బులు. చీరచెరుగుతో అతనికి విసురుతూ అంది రమణి–

"మామా! ఎందు కాయాసపడుతావు? ఈ రెడ్డిని వదలించుకోలేకనే ఈ భయమంతా?"

సుబ్బులు పలకలేదు.

"నీకు ఇంతటి ఘోరం తలపెట్టిన మనిషిదగ్గర నీ వింకా ఉండవచ్చునా?"

సుబ్బులు మాట్లాడలేకపోతున్నాడు.

"నీవు నేనూ కుక్కలం పశువులం అనుకొన్నాడు రెడ్డి. కూటికిగతిలేని దరిద్రులం, నీకూ నాకూ విషం పోయాలని తలచాడు రెడ్డి."

సుబ్బులు కళ్ళు విప్పి ఆమె ముఖంలోకి చూచాడు.

"ఆనాడు మనకు రాఘవయ్యగారు చేసిన ఉపదేశం మరచిపోయావా? కూటికి బీదలమైనా, గుణానికి మనం బీదలం కామనిఈ రెడ్డికి తెలియజెప్పాలి. భయపడి దేహి అంటే, నెత్తి అణగదొక్కుతారు బలవంతులు. నిలదొక్కుకొని ఎదురుతిరిగితే కాలు కదపలేరు పిరికిపందలు,"

సకిలించాడు సుబ్బులు.

'ఈ కమతం విడిచిపెట్టితే బ్రతకలేనని నీకు భయంవద్దు. నీకు నేనున్నాను; నాకు

నీ వున్నావు. మనిద్దరికీ రాఘవయ్యగారున్నారు. లే వెళ్ళి రేపే రెడ్డితో చెప్పి చక్కెరా: వెళ్ళిపోదాం."

"లక్ష్మమ్మని విడిచిరావడం ఎట్లా రమణీ;" అని అడిగాడు సుబ్బులు.

"ఆమె ఈ కొడుకుని విడిచిపెట్టి వేరే కాపరం పెట్టితే నువ్వూ నేనూ ఆమె పాదాలు వొత్తుదాం."

ఆమె అడిగితే ఏం చెప్పేది రమణీ?"

"నేను రమ్మని లాక్కొనిపోతున్నానని నా మీద చెప్పు."

"అయితే కమ్మవారిపాలెం వెళ్ళుదామంటావా?"

"కమ్మవారిపాలెం నీ కిష్టం లేకుంటే మరొక పాలేనికి పోదాం" అన్నది రమణి.

చంద్రుడస్తమించి, చీకటిపడి తూర్పురేఖ లారకుండానే రమణి నింటికి తీసుకొని పోయినాడు సుబ్బులు.

రామిరెడ్డి కమతం విడిచిపోవడానికి నిశ్చయం చేసుకొని బాడవచేలో కుప్ప నూర్పించడంఅయిన మర్నాడు రమణిని ముందుగా కమ్మవారిపాలెం పంపించి తాను వెనకనే నిలబడిపోయాడు.

యుద్ధానికి కూలీలు సప్లయిచేసే సందర్భంలోనూ, ఇంకా ఇతర పనులమీదా అర్జంటుగా మాట్లాడవలసిన పనిమీద తహశీల్దారూ కలెక్టరూ చెప్పి పంపితే రెడ్డి వెళ్ళి వారం రోజులయ్యింది. ఎన్నడూ ఇన్నాళ్ళుండేవాడు కాదు. ఎందువల్లనో ఇంకా తిరిగిరాలేదు. అధికార్ల ప్రాపకం గట్టిపరుచుకోవడంలో రెడ్డిది అందెవేసిన చెయ్యి. అందులో యుద్ధం వచ్చి తర్వాత అదేమి తాపత్రయమో అతనికి రెండో పని కనిపించడం లేదు. యుద్ధనిధికి గవర్నరుగారి వద్ద ఇతడు స్వయంగా రెండువేలు చదివించాడట. చెన్నపట్నంలో దిగిన తెల్ల మిలటరీ సిఫాయిలకు పనిలేక బజార్లలో పడుచుల వెంట తిరుగుతుంటే వాండ్ల బాధానివారణార్థం ఏర్పరచిన నిధికి అడగకుండానే వెయ్యి రూపాయలు కట్నం చదివించాడట. డిప్టీ కలెక్టరు గారు మకాం చేసినప్పుడు- యుద్ధంలో సిపాయిల బుర్ర గొరగడానికీ, గుడ్డ లుతకడానికీ పాతికమంది మంగళ్ళనీ, పాతికమంది చాకళ్ళనీ తన పలుకుబడి మీద సప్లయిచేశాడట! ఇక ఈ రెడ్డిగారంటే అధికార్లు చెవి తెగ్గోసుకొంటారు. తత్సంబంధమైన త్యాగఫలితంగానే ఈ సంవత్సరం ఉగాది కానుకల్లో రామిరెడ్డి రావుసాహేబు కూడా అయిపోయినాడు.

వారంరోజులుగా ఇంటికాడ లేడన్నమాటే గాని- రామిరెడ్డికి రమణిమీదనే నిలిచి పోయినవి మరులన్నీ. బొందె అక్కడా, మనసు ఇక్కడా తిరుగుతున్నవి. ఏమయినాసరే,

ఆ పిల్లనితన హస్తగతం చేసుకొని తీరవలసిందేనని- జ్ఞాపకానికి వచ్చినప్పుడల్లా తీర్మానించు కొంటూనే ఉన్నాడు. దానింటికి తాను స్వయంగా వెళ్ళి చెయ్యి చేయనే చేసుకొన్నాడు. ఇంక నడుంగా విడిచిపెట్టితే ఎంత అప్రతిష్ఠ! అవసరమైతే సుబ్బులినయినా ఏదో మిషమీద బయటికి వెళ్ళదరిమి, ఆ పిల్లని చీలదీసి తనింటికాడ నిలుపుకోవలసినదే. సుబ్బులట్లా లేచిపోయిన వెంటనే దానిపేర అయిదెకరాల కయ్యా, కొబ్బరితోటలో సగం వ్రాసి యిచ్చి, పూరికొంప తీసేసి పెంకుటి భవంతి వేసిపెట్టవలసిందే! సుబ్బులు సంసారం కొబ్బరి తోటలో చేర్చి తల్లి తనకెంత మహోపకారం చేసింది! రమణి తన పిడికిటిలో చిక్కిపోయిందని దృఢపరుచుకొన్నాడు. ఉరకలు వేసుకొంటూ, వెళ్ళిన వారం రోజులకు ఇంటికి తిరిగివచ్చాడు రెడ్డి.

భోజనం చేసి రవంత విశ్రాంతి తీసుకొన్నాడు. సాయంకాలం నాలుగు గంటలకు కాఫీ పుచ్చుకొని,రమణి వ్యవహారం ఏదో తొందరగా తేల్చుకోవాలని అనుకొంటుండగా, వెదికే తీగ కాళ్ళకి చుట్టుకొన్నట్లు, సుబ్బులే వచ్చి అరుగువోరగా నిలబడి –

'వచ్చే తొలేకాదశి పండుగకి నేను నిలిచిపోతానండి. వేరే మనిషి నేర్పాటు చేసుకొం"డని నేల బొటనవ్రేలరాస్తూ నిలబడ్డాడు.

ఇది స్వప్నమా నిజమా! రెడ్డి కర్థం కాలేదు. తనంతట సుబ్బులే వచ్చి ఈ మాట అంటాడని రెడ్డి అనుకోలేదు. నిలిచిపోవడం అంటే; తా నొక్కడే నిలిచిపోతాడా? నిలిచిపోయి ఎక్కడకు పోతాడు? పోతే కూడా రమణిని తీసుకొనిపోతాడా, దాని నిక్కడ విడిచిపోతాడా?

అయితే వాడంతట వాడే నిలిచిపోతానని చెప్పడానికి కారణం? ఆ రాత్రి ఆమె చెయ్యిపట్టుకోవడమేనా తను చేసిన మహాపరాధం; రెడ్డికి రవ్వంత ఖంగారు కలిగింది.

"నౌకరీ మానుకొంటా నంటావు, కారణమేమిటి?" అని అడిగాడు రెడ్డి.

'నాభార్యకు ఇక్కడ ఉండడం ఇష్టంలేదు" అన్నాడు సుబ్బులు.

"ఎందువల్ల? చేదుమేసిందా?"

"దాని కీగడ్డన ఉండడం చేదనిపించి రోతగా ఉన్నది."

"దానికి రోతనిపిస్తే నీకో?"

"నాకూను."

"అయితే ఆడది ఎట్లా ఆడమంటే అట్లా ఆడతావా?"

"మేము యానాదులం,"

"నీకు పౌరుషం లేదూ?"

"ఉండబట్టే లేచిపోతున్నాను."

"లేచిపోయేవాడివి మిలిటరీలోకి లేచిపోరాదూ? దున్నపోతులా ఉన్నావు! కడుపునిండా కూడూ, వంటినిండా గుడ్డా యిస్తారు. జీతం యిస్తారు."

సుబ్బులు పలకలేదు.

"అక్కడ నీ మనవర్తికి సరిపోగా నెల నెలా ఇక్కడ పెళ్ళానికి పదిరూపాయల డబ్బులు పంపినా బ్రదికిపోతుందే? నౌకరీ మానుకొని ఏమి తింటావు?"

సుబ్బులు నిలదొక్కుకొంటున్నాడు.

"నామాట విని మిలిటరీకి పో. నేనే తహశీల్దారుతో చెప్పి వచ్చాను. నీ భార్య నిక్కడనే ఉంచు. ఇంట్లో పనీ పాటా చేసుకొని బ్రదుకుతుంది, దాని కేమీ దిగులు లేకుండా చూచే భారం నాది."

సుబ్బులుకు రోషం, దుఃఖం కలిసి పొంగిపోతున్నవి.

"ఇంటికాడ ఉన్నది కాబోలు– రెడ్డిగారు నిన్ను సాకుతానంటున్నారు. నన్ను మిలిటరీకి పొమ్మంటున్నారు అని చెప్పి ఒప్పించి రా" అన్నాడు రెడ్డి.

"ఆ మనిషి కమ్మవారిపాలెం వెళ్ళిపోయింది" అన్నాడు సుబ్బులు.

"ఆఁ! ఎప్పుడూ? ఇప్పుడింటికాడ లేదూ?"

"లేదండీ"

"చూశావా! నీవంటే దానికి గడ్డిపరక ప్రమాణంరా. జుట్టు పట్టుకొని కూర్చోబెట్టక పోయావూ? వొట్టి చవటదద్దమ్మవురా" అన్నాడు రెడ్డి.

సుబ్బులక్కడ నిలవలేకపోయాడు. గిర్రున తిరిగి వెళ్ళిపోతుండగా–

"ఇదిగో: ఈరాత్రికే ఆలోచించుకొని, ఉదయాన్న ఏసంగతీ నిరుకుగా చెప్పాలి. నిన్ను నమ్ముకొని తెల్లవారేసరికి మిలిటరీకి ఒక మనిషిని సప్లయి చేస్తానని తహశీల్దారుకు మాట యిచ్చి వచ్చాను" అని అంటూ, పోయే సుబ్బుల్ని హెచ్చరిస్తూ ఇంటిలోకి లేచిపోయాడు రెడ్డి.

మిలిటరీ అనేసరికి సుబ్బులుకు భోరున దుఃఖం వచ్చింది. కలకలలాడే యింట్లో రమణి లేక బారుమంటోంది. తలుపు తీసి లోపల నులక మంచంమీద బోర్ల గిలాపడి డొక్కలెగరేసి ఏడిచాడు. రమణి ఉంటే అతగాడి కింత ధైర్యం చెప్పి ఊరడించేది. రెడ్డిగారి వ్యవహారం శ్రుతిమించిపోయింది. ఆ ప్రదేశంలో క్షణం నిలవడానికి వాడి కిష్టం కలగడం

లేదు. పైన గుడ్డ వేసుకొని తలుపు తాళం వేసి లక్ష్మమ్మతో నయినా చెప్పకుండా ఆ రాత్రికే ఏకాయెకీని కమ్మవారిపాలెం వెళ్ళిపోయాడు సుబ్బులు.

12

తెల్లవారి లేచేసరికి సుబ్బులు కమ్మవారిపాలెం వెళ్ళాడని తెలిసింది రెడ్డికి. రమణితో సంప్రదించి రావడానికి వెళ్ళి ఉంటాడని అనుకొన్నాడు రెడ్డి. చిలకలేరు దాటితే రెండు మైళ్ళు కమ్మవారిపాలెం. వెళ్ళడం ఎంత, రావడం ఎంత? చద్దన్నం వేళకే రావలసిన సుబ్బులు మధ్యాహ్నం పొద్దు తిరిగినా రాలేదెందువల్లనా అని రెడ్డికదే ఆలాపనగా ఉన్నది. సాయంత్రానికయినా రాకపోతాడా?

సుబ్బుల్ని మిలిటరీకి పంపడం అన్నదే సర్వోత్కృష్టమైన కార్యం. వాడు మిలిటరీలోకే వెళ్ళినట్టయితే తాను వేసుకొన్న ప్రణాళిక దిగ్విజయమే.

కాని, సాయంత్రం చీకటిపడ్డా సుబ్బులింటికి రాలేదు. ఆ రాత్రికి ఓపిక పట్టి ఊరుకున్నాడు. మర్నాడు కూడా వాడు రాకుంటే వాడికోసం ముతరాచువాణ్ణి పంపాడు కాని- సుబ్బులు రానన్నాడని వెళ్ళిన మనిషి చక్కావచ్చి చెప్పాడు.

'ఆఁ! అని రెడ్డి గ్రుడ్లురిమాడు, అయితే సుబ్బులు తన కమతం విడిచి నిలిచిపోయినట్టేనా?

"వాడి తప్పులేదు. వాడి ప్రాణానికి దాపురించింది పెళ్ళాం కాదు- రాక్షసి. అది వాడి కేదో మందుపెట్టి మనసు తిప్పేసింది. అదిగాక, కమ్మవారిపాలెం కాంగ్రెసుజెండా గ్రామం. యాదానివాళ్ళకు రాఘవయ్యగారి ప్రాపకం. సుబ్బులుగాని, రమణిగాని తన కంత సుళువుగా లభ్యపడే ఆశ లే"దని నిర్ధారణ చేసుకొన్నాడు రెడ్డి.

సుబ్బుల్ని మిలిటరీలోకి పోవలసినదని రెడ్డి అడిగిన విషయంగాని, రెడ్డి రమణిచెయ్యి పట్టుకొని లాగిన విషయంగాని లక్ష్మమ్మకు తెలియనే తెలియదు. స్వచ్ఛమైన స్ఫటికంలా వెన్న ముద్దవంటి ఆమె హృదయం సుబ్బులుకోసం, రమణికోసం అలమటించి, కాగి, మరిగిపోతూ-

"అబ్బాయీ! కమ్మవారిపాలెం వెళ్ళినా సుబ్బులెన్నడూ ఇన్నాళ్ళు ఉండి ఎరగడు. ముసలివాడు- వాడి మేనమామ కెట్లా ఉన్నదో, వాడి కెట్లా ఉన్నదోరా" అని కొడుకు నడిగింది లక్ష్మమ్మ.

"ముసలివాడి కేం రోగం? ఆ యానాది దానికి కళ్ళు నెత్తికెక్కి సుబ్బడికి విషంపెట్టి పుట్టింటికి లాక్కొనిపోయింది. వాడు మన కమతంలో ఉండడం లేదని చెప్పి వెళ్ళిపోయాడు" అన్నాడు కొడుకు.

"ఆఁ! మానుకోవడమే?" అని మొదలు నరికిన చెట్టులా పడిపోయింది లక్ష్మమ్మ.

"మానుకొని బెదిరిస్తాడా ఏమిటి? ఈ ఖశ్శన్న కాకుంటే మరో విస్సన్న. అసలు వాడి వ్యవహారం నాకీ మధ్య బొత్తుగా బాగుండక నేనే వాణ్ణి నిలిపివేయాలని అనుకొన్నాను" అన్నాడు రెడ్డి.

"అయ్యో! వాడేం పాపం చేశాడురా" అని ఏడిచింది లక్ష్మమ్మ.

"ఏం చేయడమేమిటి? పచ్చిదొంగ అయిపోయాడు వాడు. ఆ పెళ్ళాం దాపురించింది లగాయతు వాడు అసలు వొళ్ళు వొంచుతున్నాడా? ఎంతసేపూ ఆముండతో తెయితక్కలూ, బోగమాటాను. బాడవచేలో అంత లావు కుప్పా వాణ్ణి నమ్మి అప్పగిస్తే వాడాతట్టు మెదలక ఎక్కడి ధాన్యం అక్కడ పలాములయిపోయినవి. ఆ ముండ చెప్పడం, వీడు కట్టలు కట్టలు కమ్మవారిపాలెం అత్తగారింటికి వడ్లు దాటవెయ్యడమూనట. నీకేం తెలుసు వాడి సంగతి?" అన్నాడు రామిరెడ్డి.

"రామ రామ! నే వినలేకపోతున్నానురా" అని కళ్ళు తుడుచుకొన్నది లక్ష్మమ్మ

"వాడికీ వినాశకాలం దాపురించిందిలే లేకుంటే వాడు నాతో చెప్పనయినా చెప్పకుండా ఆ కుక్కమూతి పిందెను పెళ్ళిచేసుకొనివస్తాడా?" అన్నాడు రామిరెడ్డి.

"నారాయణమూర్తీ! నా కెందుకు పోశావో యీ ఆయువూ?" అన్నది లక్ష్మమ్మ.

"వాడిక మీద తిరిగివస్తేమట్టుకు నేను గుమ్మం తొక్కనిస్తానా? నాకంటికి వాడు కనిపించాలి- నిలువునా చీల్చి కొరతని వేయకపోతే నేను కృష్ణారెడ్డి కొడుకునే కాదు" అన్నాడు రెడ్డి.

లక్ష్మమ్మకు కాళ్ళల్లో దడ పుట్టింది. తనకు తెలియకుండానే వ్యవహారం చాలాదూరం ముదిరిపోయిందని గ్రహించింది. తన కొడుకుది భల్లూకపు పట్టు. తగిలేదీ ఎరగడు, తప్పేదీ ఎరగడు. ఆ యానాది బిడ్డ లిద్దరూ అర్భకులు. తన కొడుకుదెబ్బకు వాళ్ళు ఈగలూ, దోమలూ అయ్యే రోజు వచ్చిందని నిశ్చయించుకొన్నది. ఆ కొడుకు దగ్గర నిలవలేక, పశువుల సాలలోకిపోయి, కొబ్బరితోట తిరిగి సుబ్బులు ఇల్లుచూచి గుండెలు బాదుకొన్నది. "సుబ్బులూ! నా నాయనా! నాతో చెప్పకుండా పారిపోయావటరా!ఇక నాకు కనిపించవటరా" అని గోలపెట్టింది. ఒక్కసారి వెళ్ళి, ఆ చిన్న కొడుకునూ, ఆకోడల్నీ కరువుతీరా కౌగిలించుకోవాలని ఆమె ఆరాటం!

ఆ తోటలూ దొడ్లూ చూచి భరించలేకపోయింది లక్ష్మమ్మ. కొబ్బరితోటకు ప్రేతకళ పట్టింది. ఆ చెట్లమీద అన్ని కొంగలుండేవి, ఒక్క పక్షీ కనిపించదు. పశువులసాల

పీనుగులసాలలా భయంకరంగా ఉన్నది. బండెద్దులూ, దుక్కిటెద్దులూ డొక్కలు దించుకొనిపోయి మేత మేయక గుంజల కాడనే శవాకారాలతో చెవుల నిక్కబెట్టి అట్లనే నిలబడిపోయినవి. పగమటావు- సుబ్బులు కూర్చుంటే, చిటికెన వ్రేలంతలావు ధార, నిలువునా నాలుగుశేర్లిచ్చే ఆవు- దూడని దగ్గరకు రానీయడం లేదు. రెండు గమిడి గేదెలూ పొదుగు లీచుకొనిపోయి, పెయ్య దూడల్ని తన్నిపారేస్తున్నవి. ధాన్యపుకొట్లు పందికొక్కులపాలయి ఒక్కొక్క కొట్టుక్రింద వందబళ్ళ మట్టి మేట వేసుకొనిపోయింది. అరటితోటలో చీలిపోయి ఎండిపోయిన ఆకులే గాని- కళ్ళు పొడుచుకున్నా గెల కనిపించడంలేదు. కొబ్బరిచెట్లకు మోపుల్లో పురుగపట్టిందో ఏమో, తలలు వాల్చి పుచ్చెలు రాలిపోతున్నవి. రెండు మండువాల లోగిలి- పెంకు తిరగవేయించే దిక్కు లేక, కోతుల దెబ్బకు కప్పు అంతా బీభత్సమై సూర్యచంద్రులు నట్టింట్లోనే కాపురం చేస్తున్నారు. లక్ష్మమ్మ దొడ్డి అంతా తిరిగి తిరిగి శోష వచ్చి యింట్లో కాలుపెట్టే వరకు శుక్రవారపు పొద్దు. చీకటిపడ్డా ఇంట్లో దీపం లేదు. పసిపిల్లలు అన్నమో అని గోలచేస్తున్నారు. రెడ్డి స్నానం చేయడానికి నీళ్ళకింద దుగ్గు అయినా దొరకలేదు.

లక్ష్మమ్మ ఆ రాత్రి అన్నం తినలేదు. "సుబ్బులూ, సుబ్బులూ" అని విధీ విరామం లేదు ఆమె నోటికి.

ఏమి పనిబడ్డదో- తెల్లవారు జామున గుర్రబ్బండి కట్టుకొని పెళ్ళాంతో కూడా తల్లితో చెప్పకుండా వెళ్ళిపోయాడు రామిరెడ్డి.

లక్ష్మమ్మ సుబ్బులూ వాళ్ళ ఎడబాటు భరించలేకపోతున్నది. వాళ్ళని రావలసినదని చెప్పి పంపితే వస్తారో రారో అని ఆమె సందేహం. తానే వెళ్ళి వాళ్ళ నొకసారి చూచిరావాలని నిశ్చయించుకొన్నది. చీకటిపడే వేళ రెండుమైళ్ళ దూరంలో ఉన్న చిలకలేటికి తాను బండి కట్టుకొని వెళ్ళి రమణినీ సుబ్బుల్నీ అక్కడకు పిలిపించుకొన్నది.

"నాయనా! నామీద అలిగి వెళ్ళిపోయావా!" అని సుబ్బుల్ని సందిట తీసుకొని వలవల ఏడిచింది.

"రమణీ! నువ్వుకూడా చెప్పకుండానే వెళ్ళిపోయావా? ఎంత పాపం చేశానే నేను" అని ఆమెను కౌగిలించుకొని పసిపిల్లలా బారుమన్నది.

సుబ్బులొకవంకా, రమణొకవంకా- చిలకలేరు నిండిపోతోంది వారి ఏడుపులతో.

"అమ్మా! ఇంక నాకు నీచేతి రుణం తీరిపోయింది. ఇంక నన్ను మరచిపో తల్లీ" అని బారుమన్నాడు సుబ్బులు.

"కమ్మవారిపాలెంలో ముసలివాళ్ళిద్దరూ బెంగటిల్లి పోతూంటే వచ్చేశాం" అని మాత్రం ఆమెతో చెప్పి, నోదార్చి. ఆమెపాదాలు కళ్ళకద్దుకొని, ఇంటికి సాగనంపి సుబ్బులూ, రమణీ ఇంటికి వెళ్ళిపోయారు.

13

రెడ్డిగారిపల్లెలో రామలింగేశ్వరస్వామికి కమ్మవారిపాలెంలో ఏర్పడ్డ ఏభయ్యేకరాల మాగాణి భూమి ఆస్తి రెండు గ్రామాలకు పెద్ద గండగత్తెర వ్యవహారమై కూర్చున్నది. ఆ వ్యవహారం ఇప్పటికి పది పన్నెండేళ్ళుగా నానాబీభత్సంగానూ ఉన్నది.

అసలు ఆ భూమి సుందరశివరావు అనే ఒక ఆర్వేలనియోగి పంతులిదట. ఆయన బి.ఏ. ప్యాసయి పట్నంలో నాటక కంపెనీలూ, సినీమాలూ, అచ్చాఫీసులూ పెట్టి, ఆ వ్యాపారాల్లో దెబ్బ తిని దివాలా తీశాడట. ఆ సందర్భంలో కమ్మవారిపాలెంలోని ఏభయ్యేకరాల భూమీ కమ్మచలమా నాయుడికి ఆ రోజుల్లో స్వాధీనపు అడుమానం పెట్టి పదిహేనువేల రూపాయలు కంపౌండు వడ్డీకి తీసుకొనిపోయి, ఆ బాకీ తీర్చలేక, చలమయ్యకు స్వాధీనమైన ఆస్తికి స్వస్తి చెప్పి ఊరుకొన్నాడట. ఆయనగారి అనంతరం ఆయన మైనరుకొడుకు వెంకటశివరావు మేజరయి, తన తండ్రి దుర్వ్యసనాలకు లోనయి, కుటుంబాస్తిని పాడుచేసినాడు కాబట్టి, చలమయ్యకు పెట్టిన అడుమానంగాని, ఆ బాకీలుగాని చెల్లవనీ, అందువల్ల చలమయ్య సదరు భూమిని దేవుడికి ధారాగ్రహీతంగా దానంచేసి ఇవ్వడానికి అధికారాలు లేవనీ, ఆస్తి కంతా తనే ఉత్తర వారసుననీ లాపాయింట్లు వెదకి పాపరుదావా పడేశాడట! క్రింది కోర్టులో పాపరు ఖాయమైనదటగాని, ఇప్పుడు హైకోర్టులో అప్పీలులో ఉన్నదని అంటారు.

పాపరుదావా ఇట్లా ఉండగా, చలమానాయుడికి సపిండుడు రంగపనాయుడొకడు బయల్దేరి చలమానాయుడికి సంతతి లేదనీ, ఆయన ఆస్తికి తను వారసుననీ, ఆయన దేవుడికి దస్తావేజు వ్రాయనే లేదనీ, అది ఫోర్జరీ వ్యవహారమనీ, అసలు చలమానాయుడు ఏ సంవత్సరంలో చనిపోయినదీ రికార్డు మూలకంగా దాఖలాలు లేవనీ, కాబట్టి ఆస్తి తనకు సంక్రమించాలి గాని అటు దేవుడికీ, ఇటు వెంకట శివరావుకీ చెందదాని కెంతమాత్రమూ వీలులేదని తానింకో దావా పడవేశాడట.

దావా ఆస్తి పేచీలోపడి చెడిపోకుండా కోర్టువారు రిసీవరు అప్పాయింటుమెంటు చేసి ఇప్పటికి ఏడెనిమిదేళ్ళ క్రిందట ఆస్తి యావత్తూ ఆయన స్వాధీనం చేశారు.

రెడ్డిగారిపల్లెలో దేవుడుండడమేమిటి. తాను ఆ గ్రామానికి పెద్దగా ఉండడమేమిటి, ఆస్తి కమ్మవారు అనుభవించడమేమిటి- బాగుండలేదని తాను దేవుడికి ధర్మకర్తననీ, చలమయ్య వ్రాసిన దస్తావేజు చెల్లవలసినదేననీ, రిసీవరు అప్పాయింటుమెంటు కేవలం

అక్రమం కాబట్టి ఆస్తి అంతా తనకే స్వాధీనపెట్టవలసినదనీ హైకోర్టులో పిటిషన్ పెట్టాడట రామిరెడ్డి. అంతా కప్పలతక్కెడగా ఉన్నది వ్యవహారం.

పాపరుకు స్వంతంగా వ్యవహారం జరుపుకోడానికి శక్తిలేదు. అందువల్ల వెంకటశివరావు ఈ వ్యవహారంలో రాఘవయ్యగారిని ఆశ్రయించి, ఆయన గనక పనిచేసి తన దావా గెలిపించినట్లయితే పాతికెకరాల భూమి యానాది సంఘానికి ఉచితంగా వ్రాసి యిచ్చి మిగిలిన పాతికెకరాల భూమీ తాను తీసుకొని తృప్తిపడతానని రాఘవయ్యగారి పేర చేజాబు వ్రాసి యిచ్చాడట.

రాఘవయ్యగారు ఆ జిల్లాలో పేరుపడ్డ సివిల్ క్రిమినల్ వకీలు. కాంగ్రెసులో చేరిపోయి ముఖ్యంగా యానాదులనూ, హరిజనులనూ పైకి తీసుకొనిరావాలని ఆయన ఆశయం. కమ్మవారి పాలెంలో స్థాపించిన యానాది సంఘం ఆయన స్తాపించినదే. అన్ని వాదాలలో పాపరువాదం న్యాయమని ఆయన మనస్సుకి తోచి అతని తరపున నిలబడి ఉచితంగా పనిచేస్తున్నాడు రాఘవయ్యగారు.

చలమయ్య చనిపోయిన తర్వాత ఆస్తి నా అన్న దిక్కులేక ఏడూ గాడూ అయిపోయింది. భూములు మంచివేగాని, ఏం లాభం. పదేళ్ళుగా దానికి బండి ఎరువు తోలి సత్తువచేసిన పాపాన్ని పోయినవారెవరూ లేరు. నిరుటి సంవత్సరం ఆ భూమి రిసీవరు దగ్గర నుండి కౌలుకు తీసుకొన్న కౌలుదారు కూడా చనిపోతే, సాగుచేసే దిక్కులేక సగంభూమి బీడుగానే నిలిచిపోయింది.

ఈస్థితిలో సుబ్బులు కమ్మవారిపాలెం కాపురం వచ్చేసరికి రాఘవయ్యగారూ, రిసీవరూ, గ్రామస్థులూ కూడబలుక్కొని యానాది సంఘం తరపున ఈ యేభయ్యెకరాలూ సుబ్బులు సాగుచేసి మక్తాకొలిచేటట్టూ, కౌళ్ళు అతని పేర పుట్టించవలసినట్టూ ఏర్పాటుచేసి, భూమి అతగాడి స్వాధీనం చేసేశారు.

సుబ్బులు పేర కౌళ్ళు పుట్టి భూమివాడి స్వాధీనం అయిందనేవరకు రామిరెడ్డికి ఒకవిధమైన సంతోషం కలిగి, అతడు స్వయంగా పిలిపించకుండా మధ్యవర్తులచేత, ఆ భూమి తనకు లోపాయకారీగా స్వాధీనం పెట్టవలసిందనీ, వాడి పేర వ్రాయించుకొన్న కౌళ్ళు తనపేర ట్రాన్సుఫరు చేయించవలసినదనీ, లేక వాడే పంట పండించి ఆ కమ్మవారి కంటపడకుండా పండిన పంట ఏరు దాటించి రెడ్డిగారి పల్లెకి చేర్పించవలసినదనీ సుబ్బులుకు చెప్పి పంపించాడు. పట్టుదలకు ఒక్క యేడయినా భూమి తన స్వాధీనానికి తెచ్చుకోవాలని రెడ్డి ఆలోచన.

తాను రాఘవయ్యగారి బంటుననీ, ఇందులో తన ప్రమేయమేమీ లేదనీ, తన్నడగవద్దనీ చెప్పి పంపాడు సుబ్బులు.

సుబ్బులు పంపిన సమాధానం రెడ్డికి చుర్రుమనింది. అతను తలపెట్టిన కార్యమల్లా విఘ్నమే అవుతున్నది. సుబ్బులుని మిలిటరీలోకి పంపాలనుకొన్నాడు: సాగలేదు. రమణికోసం తపస్సు చేశాడు: ఫలించలేదు. కమ్మవారిపాలెం ఆస్తి విషయంలో సాయంచేయవలసిందని సుబ్బుల్ని నోరు విడిచి అడిగాడు; వాడు తోసిరాజన్నాడు. రెడ్డి ఔదుకరిచాడు. యానాది వాణ్ణి అట్లా విడిచిపెట్టితే ఎట్లా?

"మీకు వెయ్యిరూపాయలిస్తాను. ఒక తప్పుడు సారాయికేసు ఆ సుబ్బడిమీద పెట్టి వాణ్ణి ఒక్కసారి పట్టుకొని, నాచేతి కందియ్యండి ఈ సాయం చేయండి– ఇంక ఇటువంటి కోరిక మిమ్మల్ని కోరను" అని అబ్కారీ ఇన్‌స్పెక్టరు దగ్గరకు వెళ్ళి అడిగాడు రెడ్డి. లాభం లేకపోయింది.

తెల్లవారింది. ఆరోజు సోమవారం. సుబ్బులూ రమణీ నిద్ర లేవలేదింకా. తలుపులు వేసి నిద్రపోతున్నారు. రమణి తల్లి వాకిలి చిమ్ముతోంది. ముసలివాడు లేచి వేపచెట్టుక్రింద పళ్ళు తోముకొంటున్నాడు.

చేతిలో లాఠీలూ, నెత్తిన ఎర్రటోపీలూ పెట్టుకొని,ఇద్దరు పోలీసు జవానులూ, సబిన్‌స్పెక్టరూ వాకిట్లోకి వచ్చి నిలబడి–

"సుబ్బడెక్కడ" అని అడిగారు.

కమ్మవారిపాలెం మునసబూ, కరణమూ ఎడంగా నిలబడ్డారు.

"అమ్మీ! రమణీ" అని పిలిచింది రమణితల్లి.

కళ్ళు నులుముకొంటూ తలుపు తీసి ఎర్రటోపీలు చూచి బెదురుకొన్నది రమణి. వెళ్ళి మామను లేవగొట్టింది. మొలగుడ్డ బిగించుకుంటూ బయటికి వచ్చాడు సుబ్బులు. పోలీసులకు దణ్ణం పెట్టాడు.

"దణ్ణాని కేంగాని– నీమీద చోరీ కేసు రిపోర్టు అయింది. నీ మొలనున్న వెండిమొలతాడు నువ్వెక్కడ చోరీచేశావు?" అని వెళ్ళి అతని రెక్క పట్టుకొన్నారు పోలీసులు.

సుబ్బుల్ని కర్థం కాలేదు. ఇప్పటికి సంవత్సరంగా తాను దానిని పెట్టుకునే ఉంటున్నాడు. అందరికీ తెలిసిన విషయమే.

"ఈ మొలతాడు నాదేనండి" అన్నాడు సుబ్బులు.

"నువ్వు సంపాదించావు; స్టేషన్‌కు పద. పట్టుకోవోయ్" అని ఇన్‌స్పెక్టరు అనేసరికి, పోలీసు జవానులు అరెస్టుచేసి పట్టుకొన్నారు.

సుబ్బులు లోపలకు పోయి గుడ్డ వేసుకొని వచ్చాడు.

పోలీసు లింట్లోకి పోయి ఏమేమో సోదాచేసుకొన్నారు. ఇంకేమి దొరకలేదు.

"మా మామమీద కేసు పెట్టిందెవరండి?" అని అడిగింది రమణి.

"సొత్తుపోగొట్టుకొన్నవారు."

"ఆయన పేరండి?"

"రావు సాహేబ్ పల్లపోతు రామిరెడ్డీ, ఆయన మేనమామ కొడుకు అయ్యపరెడ్డిని."

"ఏమని వారు పెట్టిన కేసు?

"అయ్యపరెడ్డీ, రామిరెడ్డీ రెడ్డిగారిపల్లెలో నిద్రపోతుండగా మొన్నటి రాత్రి సుబ్బడు ఇంట్లో ప్రవేశించి, అయ్యపరెడ్డి మొలనున్న వెండిబిళ్ళల మొలతాడు చోరీగా తీసుకొనిపోతుండగా వాళ్ళిద్దరూ చూశామని."

"చిత్తమండి" అన్నది రమణి.

సుబ్బులు నవ్వుకొన్నాడు. ముసలివాడూ, ముసలిదీ గొల్లుమన్నారు. రమణి వాళ్ళ నోళ్ళు నొక్కింది.

పోలీసులు సుబ్బుల్ని తీసుకొనిపోయినారు. పోలీసుస్టేషన్‌కు పోకుండా రెడ్డిగారి పల్లెలో రామిరెడ్డి కొబ్బరితోటలో లక్ష్మమ్మ సుబ్బులికి కట్టించిన యింటికి తీసుకొని పోయినారు. ఊళ్ళో జనం పోగయితే పోలీసులు తరిమివేసినారు. రెడ్డీ, ఇన్‌స్పెక్టరూ లోపలికి వెళ్ళారు.

"వచ్చావటరా సుబ్బా! అని అడిగాడు రామిరెడ్డి. సుబ్బులు దణ్ణంపెట్టి ఊరుకున్నాడు.

"ఇంతట నయినా చెడిపోక ఆ దేవుడి మాన్యం రామిరెడ్డికి అప్పచెప్పు" అన్నాడు ఇన్‌స్పెక్టరు.

సుబ్బులు పలకలేదు.

"రామిరెడ్డి నీకు చేసిన మహోకారానికి ఇప్పుడు ఈ మాత్రం సాయం నీవు చెయ్యలేవూ? రెడ్డిపేర దస్తావేజు వ్రాయించి పొలం స్వాధీనం చెయ్యి. ఆ తరువాత కమ్మవారున్నారు. రెడ్డి ఉన్నాడు. కోర్టులున్నవి" అన్నాడు పోలీసు ఇన్‌స్పెక్టరు.

సుబ్బులు పలకలేదు.

"చెరుకా బెల్లం పెట్టమంటే పెట్టుతుందండీ, దాన్ని గానుగలో పెట్టి మర తిప్పితే రసం కారుస్తుంది" అన్నాడు రామిరెడ్డి.

"అంతపనీ జరగవలసిందేనా" అన్నాడు ఇన్‌స్పెక్టరు.

రామిరెడ్డి చేతిలో పేపబెత్తం, పోలీసులచేతిలో లాఠీ కఱ్ఱ! జన్మ ఎత్తినందుకు సార్థకం అయిపోయింది వాటి జన్మ. సుబ్బులు శరీరం వప్పజెప్పి ఊరుకున్నాడు. అధికార్లిద్దరూ చెరిసగం పంచుకొన్నారు: పందిని బాదినట్లు బాది విడిపించారు.

ఇద్దరూ కాఫీ తీసుకొని, గుఱ్ఱబ్బండి మీద వెళ్ళిపోతే వెనక పోలీసు జవానులు సుబ్బులుని అరదండాలు వేసి తీసుకొనిపోయినారు.

సుబ్బులుకు మంటలెత్తిపోతోంది శరీరం; రక్తపింజర పాములా ఎఱ్ఱగా తాటలు తేలిపోయింది.

లక్ష్మమ్మని ఒక్కసారి తలుచుకొని కళ్ళ నీరు నింపాడు సుబ్బులు. ఆమె కోడల్నీ, మనుమల్నీ తీసుకొని రామిరెడ్డి అత్తగారింటికి వెళ్ళినది; ఊళ్ళో లేదని అక్కడ చేరినవారిలో ఒకరు చెప్పారు సుబ్బులుకు.

ఆ తీసుకొనిపోవడం ఏకాయెకీని డిప్టీ కలెక్టరుగారి కోర్టుకు తీసుకొనిపోయి సుబ్బులుమీద కేసు పెట్టారు. వంటి మీది దెబ్బలు కనిపించకుండా గుడ్డ కప్పుకొన్నాడు సుబ్బులు.

తన పెనిమిటినట్లా పోలీసులు తీసుకొనిపోయిన వెంటనే రమణి కాంగ్రెసు నాయకులను తీసుకొని, రాఘవయ్యగారి దగ్గరకు పోయింది. రాఘవయ్యగారు సుబ్బులు తరపున కోర్టులో హాజరయ్యారు.

మొదటిసాక్షి రామిరెడ్డీ, రెండో సాక్షి అయ్యపరెడ్డీ బోనెక్కి, దేవునియెదుట ప్రమాణం చేసి అంతా నిజం చెప్పుతామని ప్రమాణం చేశారు. ఆ రాత్రి వాళ్ళిద్దరూ రెడ్డిగారి పల్లెలో నిద్రపోతుండగా ముద్దాయి ఇంటి తాళం పగలగొట్టి లోపల ప్రవేశించి అయ్యపరెడ్డి నడుముకు పెట్టుకున్న వెండిబిళ్ళల మొలతాడు తీసుకొనిపోతుండగా మేము చూచినామని ఇద్దరూ సాక్ష్యం చెప్పారు. ముద్దాయి తీసుకొనిపోయిన మొలతాడు ఇదేనని రుజువుచేశారు సాక్షులిద్దరూను.

కమ్మవారిపాలెం మునసబు కరణాల సమక్షంలో ముద్దాయివద్ద చోరీ సొత్తు పట్టుపరుచుకొన్నామనీ, నేరం చేసిన మాట నిజమేనని ముద్దాయి పోలీసు విచారణలో పెద్దమనుష్యుల ఎదుట ఒప్పుకొన్నాడనీ పోలీసు ఆఫీసరు సాక్ష్యం చెప్పాడు.

కోర్టువారు సాక్ష్యం అంతా వ్రాసుకొన్నారు. నీ వేమి చెప్పుతావని ముద్దాయి నడిగారు. నాకేమీ తెలియదన్నాడు ముద్దాయి.

'పోలీసులు తెచ్చిన సాక్ష్యం బలంగా ఉన్నందున నీవు నేరం చేసినట్టు మేము నమ్ముతున్నాం: నీతరపున ఉత్తరసాక్షులున్నారా?" అని అడిగారు కోర్టువారు.

"నాకు ఒక్క లక్ష్మమ్మ తప్ప ఇంకెవ్వరూ సాక్షులు లే"రని చెప్పాడు ముద్దాయి.

కోర్టువారు లక్ష్మమ్మని విచారించడానికి కేసు వాయిదావేశారు.

14

లోకంనోరు మూయడానికి మూకుడున్నదా? లక్ష్మమ్మ కోడల్నీ మనుమల్నీ తీసుకొని యింటికి వచ్చీ రావడంతోటే ఊరంతా అట్టుడికినట్టు ఉడికిపోతోంది, రమణిని రెడ్డి చెయ్యిపట్టుకొని లాగిన విషయం, సుబ్బులుని మిలిటరీకి పంపడానికి చేసిన ప్రయత్నాలూ, సుబ్బులుమీద కేసు పెట్టడం దొడ్లో చావగొట్టడం, జెయిల్లో పెట్టడం- అన్నీ ఆమె చెవిలో పడ్డవి. ఆమె యేమి చేయగలదు? తన కొడుకు చివరకు రాక్షసుడయిపోయినాడు.

జెయిల్లో ఉన్న సుబ్బు లామెకళ్ళల్లో మెదిలేసరికి ఆమెకు దుఃఖం వచ్చి కుంపటిముందు కూర్చుని ముక్కు తుడుచుకొంటోంది. "అమ్మా! ఆకలవుతోంది. నీచేత్తో ఇంత అన్నం పెట్టమ్మా" అని సుబ్బులడుగుతూన్నట్టు అనిపిస్తే ఆమెకడుపు తరుక్కొనిపోతున్నది.

"మీరు పెద్దవారు. కంటనీరు పెట్టకండత్తయ్యా" అని రమణి ఆమెకన్నీరు తుడిచి పాదాలు ఒత్తుతున్నట్టయింది.

తన కడుపున ఆ రామిరెడ్డికి బదులు సుబ్బులే పుట్టకూడదూ? అరవయ్యేళ్ళు వచ్చిన తర్వాత కొడుకు తన ఎదురొమ్ముమీద కుంపటి తీసుకొని వచ్చి పెట్టాడు. ఇంతలో కొడుకు వచ్చి.

"అమ్మా, అట్లా కూర్చున్నావేమి?" అని అడిగాడు.

లక్ష్మమ్మ చీదరించుకొన్నది.

"ఆ యానాదివాడు చూశావుగదూ: పెద్దయింటి వాళ్ళం- రచ్చకెక్కించాలని కోర్టులో నిన్ను సాక్ష్యం వేసుకొన్నాడు."

"నన్నా?"

"నిన్నే."

"సాక్ష్యమా?"

"అవును"

"ఏమని?"

"ఏమో?"

లక్ష్మమ్మ పలకలేదు.

"అమ్మా! ఆడదాన్ని నిన్ను వాడు సాక్ష్యం వేసుకొని అవమాన పరుచవచ్చా?

లక్ష్మమ్మ తల వంచుకొని కూర్చున్నది.

"వాడి కసలు ఈ కేసులో సాక్ష్యం ఎందుకమ్మా చెప్పు. నేను పోలీసువారికి సహాయపడి రికార్డు అంతా మనకి అనుకూలంగా సృష్టించి పెట్టాను. ఏదో తెలియకచేశానని కోర్టులో వాడు నేరం ఒప్పుకొంటే తీరిపోదూ? కోర్టువారు పదో,ఇరవయ్యో జుల్మానా వేస్తే ఆ పైకం నేనే కట్టి వాణ్ణి విడిపించుకొని రాకపోయనా?" అన్నాడు రామిరెడ్డి.

కొడుకు కళ్ళల్లోకి వికారంగా చూచింది లక్ష్మమ్మ.

రామిరెడ్డి కర్థం కాలేదు ఆమె చూపుల్లోని భావం.

యానాదివాడి కేసులో లక్ష్మమ్మ సాక్ష్యం చెప్పుతుందని ఆనాడు జనం తండాలు తండాలుగా వచ్చిపడ్డారు. లక్ష్మమ్మను ముద్దాయి సాక్ష్యం వేసుకోవడం దేనికో ఎవ్వరికీ అర్థం కాలేదు. చోరీసొత్తు ప్రత్యక్షంగా ముద్దాయి దగ్గర దొరకనే దొరికింది. చోరీచేస్తుండగా స్పష్టంగా చూచినట్లు రావు సాహేబూ, అయ్యపరెడ్డీ చెప్పనేచెప్పారు. వాళ్ళు అబద్ధమాడడానికి కారణమేమిటి? లక్ష్మమ్మ ముసలిది- ఏమి చెప్పగలదు కోర్టులో? సుబ్బులికి రెండేళ్ళు శిక్ష తప్పదు. అందులో డిప్టీ కలెక్టరు చండప్రచండుడు శిక్షానంతరం వాణ్ణి దొంగయానాదిగా కేడీలలో చేర్చి రామిరెడ్డి గ్రామ మునసబు అయినందున, ఆ కేడీ మీద అధికారం యిచ్చి, వాణ్ణి ఆయనగారి స్వాధీనం చేస్తారు. ఇక సుబ్బులూ, రమణీ రామిరెడ్డి చెప్పుక్రింద తేలయిపోతారు.- రామిరెడ్డి పొంగిపోతున్నాడు.

ముందు లక్ష్మమ్మని బో నెక్కించారు. ప్రమాణం చేయించారు. ఆమె కెదురుగ పోలీసుల నడుమ సుబ్బులు. ఒకరి నొకరు చూచుకొని కళ్ళనీళ్ళు పెట్టుకొన్నారు.

రాఘవయ్యగారు కుర్చీమీద కూర్చుంటే ఆయనవెనకనే నిలబడింది రమణి. ఎదురుగా పోలీసు ఇన్‌స్పెక్టరు. ఆయన ప్రక్క రావు సాహేబు రామిరెడ్డి. ఆయన ప్రక్క అయ్యపరెడ్డీని.

ముద్దాయి చోరీచేసిన వెండిబిళ్లల మొలతాడు కోర్టువారు తెప్పించి బల్లమీద పెట్టారు.

రాఘవయ్యగారు లేచి-

"అమ్మా!" అని పిలిచారు.

"అయ్యా!" అన్నది లక్ష్మమ్మ.

"రామిరెడ్డి నీకొడుకా అమ్మా?"

"ఆ! నాకడుపునే పడ్డాడండీ."

"ముద్దాయి నెరుగుదావా?"

"అయిదోయేడు అప్పటినుండి వాణ్ణి సాకినానండి."

"వాని భార్య రమణి నెరుగుదువా?"

"అది నా రెండో కోడలండి."

"ముద్దాయికి నీవు వెండిబిళ్ళల మొలత్రాడు చేయించిపెట్టావా?"

"పెట్టానండి" "ఎన్నాళ్ళయిందీ"

"సంవత్సరం అయిందండి."

"ఎందుకుగాను చేయించిపెట్టావు?"

"నిరుటి సంవత్సరం నేను గోదావరి పుష్కరాలకు కోటిలింగాల దగ్గర స్నానంచేస్తుంటే కాలుజారి గోదావరిలో పడి కొట్టుకొనిపోయాను. సుబ్బులు అంత గోదావరిలోనూ దూకి ఈదుకొనివచ్చి నన్ను గట్టున చేర్చాడు. నాకు వొళ్ళు స్మారకం తెలియలేదు. సుబ్బులునన్ను ఇంటికి తీసికొనివచ్చిన తర్వాత నెల్లాళ్ళు ఖాయిలాపడ్డాను. నా కొడుకు రామిరెడ్డి సాలిమనిషిని తీసుకొని బెంగుళూరులో ఉంటే మీ అమ్మకి ప్రాణంమీదికి వచ్చిందని మూడు టెలిగ్రాములిచ్చినా అతడు ఇంటికి రాలేదు. సుబ్బులు నన్ను బ్రతికించి నాకు చేసిన చాకిరీ నేను మరచిపోలేక సంతోషంకొద్దీ నూటఏభయి రూపాయలు పెట్టి మొలతాడు చేయించి పెట్టాను. ఎన్ని చేయించిపెట్టినా వాడి రుణం నేను తీర్చుకోగలనండి?" అన్నది లక్ష్మమ్మ.

"ఆ మొలతాడు ఇదేనా?" "ఇదేనండి."

లక్ష్మమ్మను బోను దిగుమన్నారు కోర్టువారు.

సుబ్బులు నిర్దోషి అని నిరూపిస్తూ, అబద్ధపు కేసు బనాయించి నందుకు రామిరెడ్డినీ, అయ్యపరెడ్డినీ అరెస్టుచేసి కోర్టులో పెట్టించారు కోర్టువారు.

కోర్టువారిచ్చిన మొలత్రాడు కళ్ళ కద్దుకొని, కోర్టువారికి నమస్కరించి లక్ష్మమ్మ పాదాలకు సాగిలపడ్డాడు సుబ్బులు.

"అత్తా" అని నమస్కరించింది.

"నా తండ్రి! నీవే నా కొడుకువు. ఇదే నా కోడలు. ఇంక నేను రెడ్డిగారి పల్లె గడ్డ తొక్కను. నీవద్దనే యానాది సంఘములో చేరి, పతితులకు సేవచేస్తాను. పదండి" అన్నది లక్ష్మమ్మ.

గూడు విప్పిన మోటారులో లక్ష్మమ్మని నడుంగా కూర్చోబెట్టి. ఆమె కిరుప్రక్కలా సుబ్బుల్నీ, రమణినీ, రాఘవయ్యగారినీ కూర్చోబెట్టి, మెడలో పూలమాలలు వేసి మేళతాళాలతో "జే! యానాది సంఘాలకు జే! హరిజనలకు జే! కూలీలకు జే!" అని అరుస్తూ కమ్మవారి పాలెం తీసుకొనిపోయారు – ఆ వూరి కమ్మవారూ, యానాదులూ, హరిజనులూను.